

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Elektronická kultura a sémiotika

Bc. Tomáš Zítka

Vývoj předeterminovanosti ve Freudových teoriích

Diplomová práce

Vedoucí práce: doc. Josef Fulka, Ph.D.

Praha 2023

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně ocitovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 20.6. 2023.

Tomáš Zítka

Poděkování

Rád bych zde poděkoval vedoucímu diplomové práce doc. Josefu Fulkovi, Ph.D. za cenné rady, komentáře a za jeho ochotu najít si vždy čas. Dále bych chtěl poděkovat Jakobovi za pevné nervy a důležité připomínky k jednotlivým kapitolám.

Obsah

Úvod	1
Historické pozadí	2
Dědičnost a charakteristika předeterminovanosti v raném Freudovi	8
Studie o hysterii jako konec raného období	17
Od nemoci k subjektu	23
Pozdní pojetí předeterminovanosti	33
Závěr	46

Abstrakt

Práce mapuje vývoj pojmu předeterminovanost ve Freudově myšlení. V jeho dílech můžeme sledovat posun od implicitně formované myšlenky determinujících vzpomínek, přes zavedení pojmu předeterminovanosti, až po jasné ustanovení jeho místa ve vztahu k ostatním konceptům jeho teorie. Práce se tak pokouší pojmut tento termín v jeho plném významu ve vztahu k aktuálním teoriím, které se rozvíjely v daném období a pokouší se zachytit tento termín v jeho plném, a pokud je to možné, vyčerpávajícím významu.

Klíčová slova: Sigmund Freud, Předeterminovanost, Psychoanalýza

Abstract

The thesis traces the development of the concept of overdetermination in Freud's thought. In his writings we can trace the shift from the implicitly formed idea of determinate memories, through the introduction of the concept of overdetermination, to the clear establishment of its place in relation to other concepts in his theory. The thesis thus attempts to capture the term in its full meaning in relation to the actual theories that were developing in the period and attempts to capture the term in its full, and if possible, exhaustive meaning.

Keywords: Sigmund Freud, overdetermination, Psychoanalysis

Úvod

Práce se soustředí na vývoj pojmu předeterminovanosti ve Freudových pracích. Klademe si za úkol zprostředkovat ucelený a do jisté míry vyčerpávající náhled na toto téma, jenž by měl v závěru práce vyústit v popis stěžejních vývojových bodů tohoto termínu.

Freud s pojmem předeterminovanosti pracoval již od začátku své teoretické činnosti. Pokud je nám známo, poprvé termín použil již ve své první publikované práci v roce 1891 s názvem *O Afázii*¹, kde jej dával do kontextu s nevědomými obranami v součinnosti s řečí. S tímto textem v práci přímo pracovat nebudeme, neboť je pro vývoj jako takový nedůležitý. Počátky naší práce budou mapovat předeterminovanost z jiného úhlu, a to konkrétně z argumentační roviny ve sporu o etiologii neuróz, který nás zavede k pozdějším textům do roku 1894. Stejně tak nebudeme termín sledovat do konce Freudovy publikační činnosti. S předeterminovaností ve svých pozdějších dílech pracuje jako se samozřejmostí a explicitně ji téměř nezmiňuje. Naposledy výraz předeterminovanost používá ve své poslední publikované knize *Možšíš a monoteismus*² z roku 1939, kde jej zmiňuje pouze jednou ve třetí kapitole. Teoreticky je tedy nutné obsáhnout vývoj v rámci celého díla, proto je práce rozdělena na rané a pozdní období s předpokladem, že pojem předeterminovanosti se už od určitého bodu zkrátka nevyvíjí. Stěžejní pro nás budou tedy texty od roku 1892 po rok 1895, které označíme jako rané pojetí předeterminovanosti, a poté texty od roku 1896 po rok 1900, které budeme řadit do období pozdního pojetí.

Z naší strany se bude jednat z větší části o práci interpretační. Freud se nikdy vymezením pojmu předeterminovanosti ve svých textech explicitně nezabývá. Spíše se omezuje na pouhé konstatování, že jsou různé funkce předeterminované, ale nikdy nedefinuje pojem jako takový. Naše práce tak bude spočívat v interpretační analýze jednotlivých Freudových děl, pomocí kterých se budeme snažit vymezit základní funkce tohoto pojmu v různých obdobích.

S faktem, že žádná příčina není kauzální, ale podléhá vícero determinačním faktorům, se v psychoanalýze pracuje již neodmyslitelně. Do určité míry však pojem předeterminovanosti toto psychoanalytické a psychologické pole přesahuje a je využíván i v jiných disciplínách,

¹ FREUD, Sigmund. 1953. *On Aphasia: A Critical Study*. New York: International Universities Press.

² FREUD, Sigmund. 2010. *Možšíš a monoteismus*. Bratislava: Európa.

jako je například sociologie nebo filozofie, kde jej například Louis Althusser využívá v kontextu jeho marxisticky orientované ontologie. Nelze tedy říct, že by předeterminovanost zůstala zakotvena pouze v psychoanalytické disciplíně. Psychoanalýza ve Freudově pojetí tvoří a ustanovuje pouze počáteční principy tohoto termínu, jež se následně rozprostírají a reformulují v jiných odvětvích. Z tohoto důvodu je zajímavé sledovat, jakým způsobem se předeterminovanost vyvíjela ve svých počátcích až po svou finální podobu, kterou si do určité míry přivlastnily i jiné disciplíny.

1. Historické pozadí

Ve velké části 19. století panovala v oblasti psychických onemocnění teoretická pře, jež by se dala zjednodušeně rozdělit do dvou směrů. Na jednu stranu zde převládaly teorie, které v psychiatrii a psychologii razily vlnu neurologie, fyziologie a dědičnosti, na stranu druhou jim oponovala vlna teoretiků, kteří postupem času začali prosazovat důraz na psychično. Freud do takového teoreticky rozpolceného prostředí přináší pojem předeterminovanosti, který sice z takového prostředí vychází, ale zároveň se obrací jakoby proti němu. Kořeny předeterminovanosti, jak se domníváme, sahají právě až do dob této ambivalence, která do určité míry rané Freudovy teorie charakterizuje. Kdybychom však chtěli sledovat kořeny psychoanalýzy v jejím celku, museli bychom se soustředit na velké množství disciplín, jako je například antropologie, sociologie, psychologie, psychiatrie, chemie a neurologie. Interdisciplinarita psychoanalýzy je nepopíratelná. V tomto ohledu je třeba následující část pojmut reduktivně a soustředit se na konkrétní témata vázající se k pojmu předeterminovanosti, pro který je klíčový soudobý pohled na vznik neuróz.

Pro rekonstrukci pojmu předeterminovanosti je nezbytné vycházet z psychiatrického prostředí konce 19. století, jehož součástí byl sám Freud. Převládá zde zájem o tuto problematiku převážně z vědeckých pozic vycházejících z Charlese Darwina. Tato teoretická stanoviska vycházela z předpokladu, že psychologické a sociální fenomény mají primární determinanty ve fyziologii a biologii. Jedním z kritiků takového přístupu byl například John Stuart Mill, který vyčítal Comteovi pozitivistický přístup, který podřazoval psychologii pod

fyziologii.³ Mill sice nepopíral fyziologický původ psychických motivací, spíše naopak, ale byl toho názoru, že je důležité zkoumat mentální stavy jako samostatný předmět zájmu, neboť o fyziologických stavech se toho vědělo velmi málo. Kritizoval například dobové psychology za to, že redukuje myšlenku jako základní lidskou psychickou činnost mozku na činnost neurologickou. Podle nich není možné, aby nějaká myšlenka tvořila myšlenku jinou, vždy je to určitý proces nervového systému, produkovaný činností těla.⁴ V tomto pojetí je myšlenka vázána na organickou stránku člověka a je neodmyslitelně spjata s lokalizací v mozku, která vždy determinuje psychické. Mill však psychologii jakožto vědní obor chápal jako samostatnou disciplínu, která se liší svou povahou od fyziologie, a rovněž dospívá k závěrům, které nepřijímají fyziologii jako jediné možné vysvětlení pro fungování psychických procesů. Biologie a fyziologie byla pro Milla přesto nerozlučně spjata s psychologií, avšak fyziologie tvořila spíše nástroj, kterým lze psychické procesy objevit či vysvětlit. V tomto ohledu je pro něho nezbytné vycházet z poznatků fyziologie, která je schopna vysvětlit psychické fenomény adekvátním způsobem, tzn. s nezbytnou vykazatelností v rámci vědeckých kritérií.

Freud několikrát citoval Millovu knihu *A System of Logic*,⁵ a přeložil také několik jeho studií i studií jeho manželky Harriet Taylor Mill (například *The Enfranchisement of Women*).⁶ Je to však pouze jeden z mnoha teoretiků, který měl ve fyziologicko-psychologickém sporu na Freuda vliv. Dalším z nich byl Franz Brentano, který s Millem souhlasil v pojetí psychologie jako samostatného oboru, jenž je základem pro studium psychických procesů. Sdílel i stejný názor, že psychologie není základním kamenem těchto procesů, a tudíž musí mít základ ve fyziologii. Nikdy však nepřijal Millův názor, že by psychologie měla být zkoumána na základě fyziologie, jelikož se částečně oprostil od fyziologizujících tvrzení, že naše myšlenkové procesy jsou odlišné povahy než ty fyzikální, a psychologie by k nim takto měla přistupovat. Jako přirovnání dodává, že i když mohou být organické sloučeniny stejného původu jako anorganické, není možné odvozovat práci organické chemie od té

³ KITCHER, Patricia. *Freud's Dream: A Complete interdisciplinary science of mind*. Massachusetts: MIT Press, 1992. s. 13.

⁴ Tamtéž, s. 13.

⁵ MILL, John Stuart. 1882. *The system of logic, ratiocinative and inductive, being a connected view of the principles of evidence, and the methods of scientific investigation*. New York: Harper & Brothers, Publishers.

⁶ MILL, Harriet Taylor. 1970. „*The Enfranchisement of Women*“. In ROSSI S. Alice (ed.): *Essays on Sex Equality*. Chicago Press, s. 89-121.

anorganické.⁷ Stejně tak jako Brentano se mnoho dobových teoretiků pohybovalo na úrovni mezi fyziologickým a psychologickým. Bylo by však zjednodušující tvrdit, že byl Freud postaven mezi dva odlišné protipóly, neboť se mnoho teoretiků pohybovalo někde mezi těmito názory a jejich snaha byla primárně zjistit, co je fundamentální jednotkou a činitelem lidského jednání a psychických procesů. Jedním z novějších přístupů k této problematice rozdílu mezi fyziologickým a psychickým původem neuróz poskytl Wilhelm Wundt, ke kterému se Freud často odvolával ve svých citacích.⁸ Wundt ve své knize *Grundzüge der physiologischen*⁹ tvrdí, že psychologie je nutně závislá na anatomii a fyziologických procesech. V této disciplíně (fyziologické psychologii) se snažil propojit tyto dva obory a přijít na způsob, jakým fyziologie determinuje psychické funkce. V jeho pojetí předcházejí fyziologické procesy ty psychologické. Fyziologie nám ovšem nedokáže vysvětlit komplexní mentální fenomény, a proto se tyto dva obory musí vzájemně doplňovat. Psychologie by proto měla disponovat nástroji pro poskytnutí informací o determinujících fyziologických podmínkách a o vědomí. Naproti tomu by měla být fyziologie schopna nám nabídnout hypotézy ohledně mozku jakožto základním kamenem při tvorbě symptomů.¹⁰ Ačkoliv Wundt považoval tvorbu symptomů za čistě fyziologický proces, považoval některé psychické fenomény za historicko-psychologické. Mezi ty se řadil například mýtus, zvyk, ale také jazyk, o němž víme, že se později stal u Freuda klíčovým nástrojem při analýze psychických nemocí.

Psychologie konce 19. století se tedy neodmyslitelně pojila s předpoklady fyziologie a biologie, a to nejen ve východiscích výzkumu mentálních procesů jako takových, ale také při analýze symptomů a psychických nemocí. V takovémto pojetí jsou psychická onemocnění lokalizovatelná a empiricky uchopitelná ve své materiální podobě. Mají původ v mozkové aktivitě, přičemž příčina těchto nemocí zůstala často nevysvětlena, případně byla odsunuta do šedé zóny nepříznivé fyziognomie. Tato teoretická východiska se zároveň

⁷ KITCHER, Patricia. *Freud's Dream: A Complete interdisciplinary science of mind*. Massachusetts: MIT Press, 1992. s. 17.

⁸ Tamtéž, s. 18.

⁹ WUNDT, Wilhelm. 1887. *Grundzüge der physiologischen*. Leipzig: Verlag von Wilhelm Engelmann.

¹⁰Tuto hypotézu Freud sice brzy opouští, ale jak ještě uvidíme, k určitým pokusům o lokalizaci, zdůraznění dědičnosti a vizualizaci se neustále vrací a v nejranějších obdobích se bude dokonce k některým těmto teoriím přiklánět. Dobrým příkladem je třeba Fechner, se kterým se Freud protíná ve své teorii psychické ekonomie.

odrážela v praktické rovině léčby. S těmito dvěma rovinami, tedy teoretickou a praktickou, se Freud setkává v nemocnici Salpêtrière, kde působil jako lékař pod vedením slavného psychiatra a lékaře Jeana-Martina Charcota. Setkáváme se zde s problematikou hysterie, která stála ve středu Charcotova zájmu a z níž se za jeho působení stal fenomén. Hysterie se stala v jistém smyslu emblematickým onemocněním konce 19. století, a to nikoliv pouze pro svou „teatrální“ formu, ale rovněž pro svou teoretickou neuchopitelnost a abnormalitu. Hustvedt k tomu píše: „[hysterie upadla] do teoretického vakua. Ženské tělo bylo nazíráno jako místo, kde se znepokojujícím a nepochopitelným způsobem štěpí jeho vnitřek a vnějšek. Teatrální symptomy vnějšího těla neměly žádný vztah k vnitřku, žádné umístění.”¹¹ Hysterie se tak vymykala dobovým teoriím, neboť ty nebyly schopny vysvětlit její původ, čímž se hysterie mimo jiné stávala univerzální diagnózou pro všechno, čemu nebylo možné přisoudit biologickou příčinu. Stejných vysvětlení se dovolával také Charcot, který se však snažil k hysterii přistupovat systematickým způsobem. Jeho metody byly založeny na observaci hysterie, která se soustředila pouze na její vnější projevy. Charcot například vycházel z tzv. „anatomicko-klinické“ metody, která kategorizovala klinické symptomy živých pacientů a anatomické léze, které se našly u pacientů mrtvých.¹² Na základě tohoto výzkumu přispěl k neurologickému poznání a odlišil hysterii od jiných fyziologických nemocí, jako je například roztroušená skleróza či Parkinsonova nemoc. Nebyl však schopen adekvátně vysvětlit její původ.¹³ Přikláněl se proto k biologickému původu této nemoci, neboť se mu jeho metodami nepodařilo hysterii lokalizovat. Jelikož však hysterie vyžadovala své vymezení, byla jím definována jako **dědičná** neurologická porucha.¹⁴ Důrazem na vnější znaky hysterie opomenul Charcot důležitý faktor této nemoci, kterým byla řeč. „Dialog s pacientem má do značné míry ritualizovanou podobu a na jeho základě se má vyjevit pouze konkrétní forma determinace (zejména dědičné)”.¹⁵ Řeč byla odsunuta na vedlejší kolej a je tak považována spíše za nic neznamající výkřiky, které provázely záchvaty těla. K hysterii bylo zkrátka nezbytné přistoupit jiným způsobem, jak na teoretické úrovni, tak na té praktické.

Zásadním obratem a předmětem zájmu badatelů se stal důraz na opomíjenou stránku hysterie – jazykové projevy. A to jak v rovině expresivní, tak sémantické. K těmto badatelům

¹¹ HUSTVEDT, Asti. 2015. *Lékařské múzy: Hysterie v Paříži 19. století*. Praha: Portál, s. 12.

¹² Tamtéž, s. 19.

¹³ Tamtéž, s. 20.

¹⁴ Tamtéž, s. 26.

¹⁵ FULKA, Josef. 2008. *Psychoanalýza a francouzské myšlení*. Praha: Herrmann & synové, s. 24.

patřil například Ellenberger nebo Janet (na které později Freud navázal). Ellenberger pracoval s hypnózou, kterou prezentoval na několika klinických případech, mimo jiné i na hysterii. Většina těchto syndromů zapojila do svých teorií nový koncept mysli, který obsahoval jak vědomý, tak nevědomý aspekt.¹⁶ Povaha hysterie a její patogen se časem přesunul od neznámého fyziologického umístění ke konceptům pracujícím s mentální energií. Na tuto teorii navázal také Pierre Janet, který rovněž působil v Salpêtrière jako Charcotův žák a kolega. Svou teorii však posunul od Ellenbergera podstatně dál. Janetovi neuniklo, že řeč hysterických pacientů má svoji sémantickou hodnotu, a obrátil pozornost k tomuto aspektu. Na základě toho postuloval tři metodologická pravidla:

- 1) Vždy zkoumat pacienta samostatně a beze svědků
- 2) Zaznamenat přesný obsah pacientova sdělení, a to jak verbálních, tak neverbálních projevů (Fountain pen method)
- 3) Shrnout pacientovu biografii a jeho předchozí léčby¹⁷

Dále pracoval například s technikou psychického automatismu, v níž můžeme spatřovat jisté podobnosti s technikou volných asociací, které rozvinul následně Freud. Příbuznost obou autorů nebyla pouze v metodologickém přístupu k pacientům, ale velmi těsné vazby nalézáme taktéž v rovině teoretické. Janet záhy zavádí koncept podvědomí (subconscious), jehož kritéria a vlastnosti vtělí Freud rovněž do svého pojmu nevědomí. Podvědomí je dle Janeta schopno determinovat pacientovo chování a osobnost, ale co je pro nás zásadní, skrývá se v něm jakási odštěpená část osobnosti, která je hysterické povahy. Tato část osobnosti obsahuje vzpomínky, které jsou v ní uchovány z nějaké dřívější traumatické události a nepodléhají klasické paměti (fixed ideas). Dle Janeta tak hysterie může být vyléčena odhalením, uvědoměním a následně rozpuštěním podvědomých psychických procesů. Pokud se tato vzpomínka odstraní, pacientova nemoc zmizí. Hysterie je tak příčinou rozštěpení osobnosti, jejíž hysterická odštěpená část „žije autonomním životem“ a při hysterických záchvatech je to právě tato část, která pacienta zcela ovládá. Podobnost Janeta

¹⁶ KITCHER, Patricia. 1992. *Freud's Dream: A Complete interdisciplinary science of mind*. Massachusetts: MIT Press, s. 30.

¹⁷ ELLENBERGER, Henri. 1994. *The Discovery of the Unconscious: The History and Evolution of Dynamic Psychiatry*. London: Fontana press, s. 339.

s Freudem je proto zcela evidentní. Janet dokonce tvrdil, že mu Freud jeho myšlenky ukradl. Názory obou myslitelů se však do určité míry přestaly shodovat ve věci týkající se etiologie neuróz. Tento problém řešil Janet opět odkazem k dědičnosti. Jak později uvidíme, Freud se poměrně striktně vyhrazuje proti vzniku neuróz z vrozeného potenciálu psychického aparátu, který je predisponovaný k vzniku neuróz, tedy proti dědičné psychické slabosti či dědičnosti neuróz samotných. Přesto však Freud ve svých raných fázích uvažoval o vlivu dědičnosti jako o jednom z možných činitelů při vzniku onemocnění. Janet mu však přiřkl zásadní váhu. Ke vzniku hysterie a jiných neuróz přistupoval z genealogického hlediska, tedy například zkoumáním rodinné historie psychických nemocí. Věřil, že nemoci přesahují individuum, což byl také důvod, proč dle něho samotná nemoc nemohla nikdy kompletně vymizet.¹⁸ U vzniku neuróz hrála dle Janeta zásadní roli mentální slabost, která nemohla být získaná v rámci života pacienta, ale byla dědičná: „Podvědomé utkvělé představy (fixed ideas), jsou dle Janeta příčinou i následkem mentální slabosti“.¹⁹

A právě tento spor o etiologii mentálních onemocnění dal Freudovi podnět k revizi této problematiky, která ho vedla k odmítnutí hypotézy o primátu dědičnosti a naopak jej přivedla k hypotéze, v níž se stává důležitým vícero determinujících vlivů. Dědičnost se zdála být pouze provizorní a nikoliv jediná vysvětlující příčina vzniku hysterie a jiných psychických onemocnění. S tím související změna techniky, jakou byli pacienti observováni (tedy techniky využívané Charcotem až po techniky jeho následovníků, kteří s pacienty hovořili), přinesla nejen nové výsledky v léčbě pacientů, ale také dala podnět k diskuzím o etiologii těchto onemocnění. Tím, že byli pacienti uváděni do hypnotických stavů a později jim bylo i nasloucháno, bylo možné odhalit vědomé či nevědomé prožitky považované za původce některých symptomů. Freud proto přichází s konceptem tzv. „získané“ nemoci, která se nezakládá na dědičném původu. Stále však bylo potřeba oprostít se od paradigmatu dědičnosti, které nepřestalo být dominantní, a to i přesto, že se debata z části přesunula na samotné prožitky, které mohou příčinu nemoci vysvětlovat. Oproti svým současníkům se Freud začal na tento rys soustřeďovat a vzpomínka, případně traumatický prožitek u něho začíná hrát zásadní roli. Traumatický prožitek byl sice objektivně uznán jako možný

¹⁸ Tamtéž, s. 369.

¹⁹ Tamtéž, s. 373.

spouštěč, to však ale pouze za předpokladu duševní slabosti pacienta, tedy na základě dědičné predispozice, určující jakousi citlivost psychického aparátu a nervové soustavy.

2. Dědičnost a charakteristika předeterminovanosti v raném Freudovi

Zásadní argument proti dědičnosti uvádí Freud v textu *Ke kritice „úzkostné neurózy“*, kde vede spor s Löwenfeldem ohledně etiologie úzkostné poruchy a odlišnosti jednotlivých typů psychických onemocnění. Freud v tomto textu tvrdí, že „existují etiologicky účinné momenty, které aby dosáhly svého účinku, musí působit s jistou intenzitou (nebo v jisté kvantitě) a po jisté časové období, jež se tedy sčítají“.^{20 21} Zjednodušeně můžeme říci, že existují příčiny, které se mohou na sebe vrstvit a sčítat se tak, že dosahují etiologického účinku. Tímto tedy Freud potvrzuje tezi o nedědičné etiologii úzkostných neuróz, ale taktéž implicitně vyjadřuje koncept předeterminovanosti, “[p]odle názoru **Löwenfelda** a tolika dalších je etiologii úzkostných stavů třeba hledat v **dědičnosti**. Dědičnost však jistě nepodléhá změně; jestliže se prostřednictvím léčby úzkostná neuróza vyléčí, měli bychom nyní s **Löwenfeldem** moci vyvodit závěr, že dědičnost nemůže etiologii obsahovat”.²² Freud však nevyvrací vliv dědičnosti na člověka tak razantně, jak by se mohlo zdát. Zejména v dřívějších textech, o kterých se zmíníme později, s tímto faktorem počítá velmi silně a dokonce dělí psychické nemoci na dědičné a získané. Ve sporu s Löwenfeldem, tzn. v roce 1895, se stále Freud pohybuje na pomezí těchto dvou názorů, kde vliv dědičnosti neodmítá vždy, ale nepřikládá jí ústřední roli ve vzniku neuróz. Pokud už má dědičnost nějakou determinující sílu, pak jen jako jeden determinant z mnoha jiných, a to nikoliv jako přímý determinant a ani takový, dle kterého lze odlišit jednu chorobu od druhé. Dědičnost se tak stává pouze jedním z faktorů, který již nedokáže určit formu neurózy, ale pouze spoluutváří podhoubí pro určitou událost, která již takovou schopnost určení má: „Tento specifický moment [viz. níže] určuje především formu neurózy; zda neurotické onemocnění vůbec vznikne, závisí na celkovém zatížení nervové soustavy (v porovnání s tím, co je schopna

²⁰Toto tvrzení bude jedním z přechodů od kauzálního spojení etiologických momentů k samotné předeterminovanosti, která z podstaty kauzální není. K této problematice se vrátíme ještě později v této práci.

²¹ FREUD, Sigmund. 2000. „*Ke kritice „úzkostné neurózy“*“. In KOCOUREK Jiří (ed.). *Spisy z let 1892-1899*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, s 289.

²² Tamtéž, s. 290.

unést). Zpravidla jsou neurózy **předeterminovány**.²³ Otázkou pak zůstává, co podle Freuda tvoří samotnou etiologii nemoci a jak vypadají okolnosti a podmínky pro její vytvoření. Na tuto otázku Freud odpovídá tím, co sám nazývá „etiologickou rovnicí“:

a) **podmínka**

b) **specifická příčina**

c) **přispívající příčina**

Podmínkou rozumí takové momenty, bez jejichž přítomnosti by k výsledku nikdy nedošlo, ať už jsou přítomny v jakémkoliv obsahu a intenzitě. Aby k efektu došlo, je nutné k podmínce přiřadit další faktor, kterým je **specifická příčina**. Ta nikdy nechybí před uskutečněním výsledného efektu a je sama o sobě v určité intenzitě a množství schopna vyvolat daný efekt, pokud jsou splněny podmínky. Jako **přispívající příčiny** chápe takové momenty, které nemusí být přítomny, a ani nejsou schopny ve velkém množství vyvolat výsledný efekt. Spolupůsobí však při plnění etiologické rovnice.²⁴

Mezi nutnými příčinami (podmínkami, jako je například dědičnost) jsou takové, které se nachází i v etiologických rovnicích jiných neurotických poruch a tudíž, jak jsme zmínili, nemají určující význam pouze pro jednotlivé efekty. Specifická příčina však tímto určujícím charakterem disponuje, jelikož ji nelze nalézt v žádném jiném efektu. Freud uvádí příklad této rovnice na úzkostné neuróze:

podmínka: dědičnost

specifická příčina: nějaký sexuální moment ve smyslu odchýlení sexuálního napětí od psychična. (Tím má Freud na mysli reálný zážitek z raného dětství, jako je například skutečné dráždění genitálií, které se v důsledku vytěsnění nepříjemného afektu stane patogenním).²⁵

²³ Tamtéž, s. 290.

²⁴ Tamtéž, s. 294

²⁵ FREUD, Sigmund. 2000. „*Další poznámky o obranných neuropsychózách*“. In KOCOUREK Jirí (ed.). *Spisy z let 1892-1899*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, s. 302.

pomocné příčiny: všechny banální škodlivé vlivy – hnutí myslí, úlek, stejně jako fyzické vyčerpání v důsledku nemoci nebo přepracování.²⁶

V tomto textu Freud uvádí jako specifickou příčinu neurózy sexuální moment, který měl schopnost odlišit úzkostnou neurózu od jiných nemocí. Jak je však známo, tato distinkce se v jeho teorii později vytrácí, neboť předpokládá, že sexuální zážitek zapříčiňuje i jiné neurózy, jako je například hysterie.

Motiv předeterminovanosti v rovnici je zřejmý. Dědičnost a specifická příčina zde tvoří hlavní **jádro**, bez kterého není možné výsledného efektu dosáhnout. Pomocné příčiny jsou však dle Freuda zanedbatelné a staví je na jakési druhé místo, přičemž nejsou v některých případech ani nutné.²⁷ Jak můžeme vidět, Freud zde stále zmiňuje jako podmínku úzkostné neurózy dědičnost. O několik řádků níže konstatuje, že se přiklání k názoru, že tato neuróza může vzniknout i u „normálního“ člověka, který není zatížen dědičnou dispozicí.²⁸ To znamená, že stále nevyvrací obě varianty vzniku, ale jak jsme zmínili výše, neklade na dědičnost tak razantní důraz. Oba nutné etiologické faktory, tedy podmínka a specifická příčina, se vzájemně doplňují a podporují. Dědičnost sama od sebe není schopna vyvolat neurózu, ale čeká na specifickou příčinu v podobě sexuálního vlivu. Hlavním bodem Freudovy kritiky dědičnosti je tak konstatování, že se není možné odvolávat na dědičnost jako jediný terapeutický závěr, neboť není schopna vysvětlit etiologii a ani to, proč a kdy se neuróza objeví, „[n]ení ničím jiným než podmínkou neurózy, sice nesmírně důležitou, avšak přesto ke škodě terapie a teoretického pochopení přeceňovanou”.²⁹ Dědičnost podle Freuda určuje pouze rozsah, jakého neuróza nabude, ale sexuální a afektivní etiologický moment pocházející ze života pacienta určuje její formu. Úzkostná neuróza tak například

²⁶ FREUD, Sigmund. 2000. „Ke kritice „úzkostné neurózy“. In KOCOUREK Jiří (ed.). *Spisy z let 1892-1899*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, s. 295.

²⁷ Zde se nám mimo jiné také otevírá téma jednotlivin předeterminovanosti, o kterých budeme pojednávat níže. Jednotliviny jsou důležitým znakem předeterminovanosti v kontextu jejího vývoje ve Freudových teoriích.

²⁸ Freud není plně konzistentní ve formulaci nutných příčin; jednou uvádí nezbytnost dědičnosti a následných specifických příčin, jindy zase to, že bez dědičnosti se lze v jistých případech obejít.

²⁹ Tamtéž, s. 296.

může vznikat pouze na základě sexuálního zážitku, kdežto například hysterie může mít (dle Freudových raných teorií) svůj počátek v leknutí či traumatické zkušenosti.³⁰

Předeterminovanost tedy v etiologickém sporu hraje zásadní roli. Lze zde hovořit o určitém popření původního paradigmatu, které tvrdilo, že se v dědičnosti skrývá etiologie neuróz a je hlavní příčinou jejich vzniku. Takovýto vztah mezi dědičností a chorobou je však vztahem kauzálním a lze si ho představit jako řadu tvořenou po sobě jdoucími prvky, která by se dala znázornit takto: dědičná predispozice (mentální slabost či nervová citlivost, nebo například přímo zděděná choroba) → traumatický zážitek → choroba. Předeterminovanost se od tohoto pojetí zásadně liší. Freud sice předpokládal určité jádro neurózy, které je jejím hlavním činitelem, avšak toto jádro je jakoby vrstvené, prostorové, časově zatížené a podporované několika dalšími méně významnými determinanty. I tyto determinanty mohou mít podobné vlastnosti jako jádro, pouze s tím rozdílem, že nenabývají takové determinující hodnoty. Celý tento proces není kauzální a nelze tedy u všech jeho částí predikovat časovou následnost v tom smyslu, že nelze určit, kdy a za jakých podmínek determinanty asociačně navazují.

Vrstevnatost a časovou zatíženost jádra si lze představit jako cosi nabývacího (energie) v určitém časovém úseku. Při dosažení určité intenzity dokáže tato energie vyvolat cílený efekt. To tedy neznamená, že nutně musí jeden zážitek vyvolat nemoc, ale nemoc je vyvolána až v takové chvíli, kdy je zážitek dostatečně silný, aby se projevil. Freud se stále přiklání k názoru, že neurózu může vyvolat pouze jediný traumatický zážitek, ale počítá také s tím, že se na sebe události navrstvují a časově nabalují, a to do té míry, dokud intenzita prožitku není schopna vyvolat daný efekt. Může se jednat o jednu jádrovou příčinu, která se několikrát či dlouhodobě opakuje do té doby, dokud nenabude potřebné intenzity, případně tuto hlavní příčinu mohou posilovat příčiny vedlejší. Ty však, jak jsme zmínili výše, nejsou dle Freuda nutně potřebné, pokud je hlavní příčina sama schopna dosáhnout potřebné energie k vyvolání nemoci.

To se váže k tématu, které jsme výše nazvali „prostorovostí“ determinantů. Tvorba symptomu dle Freuda není kauzalitou, tedy není řadou po sobě následujících determinantů,

³⁰ Jak je známo, Freud toto tvrzení později ve svých teoriích vyvrací a rekonstruuje celou svou teorii o hysterii.

ale je ne-kauzální. To znamená, že determinanty nemusí být uspořádány v časové následnosti. Například vedlejší příčiny mohou determinovat a posilovat jádrový zážitek na jednom časovém úseku, ale v druhém už nemusí být přítomny atp. Vedlejší a hlavní determinanty na sebe mohou navazovat vzájemně a není tak většinou jasné, který determinant asociuje jiný a naopak. Ne-kauzální povaha determinantů je tedy předeterminovaná a můžeme tak hovořit spíše o jakési pavučině, kde se vše pojí se vším, než o dlouhé dráze směřující od příčiny k symptomu nebo k samotné nemoci.

Takovouto představu předeterminovanosti, připodobněnou pavučině, představuje Freud již v dřívějším textu *K psychoterapii hysterie* z roku 1895. V tomto spise se Freud snaží vytvořit model, který strukturuje hysterii a nevědomý materiál, ale také nevědomí samotné, které má dle Freuda vlastní inteligenci, řád a prostorové a časové uskupení. Jeho představa hysterického psychického materiálu se jeví jako vícerozměrný útvar, nejméně trojvrstvý, a je tvořen následovně: v prostřední vrstvě se nachází jádro, ve kterém se uchovávají zážitky či myšlenkové pochody, v nichž vyvrcholil traumatický moment nebo v nichž patogenní představa dosáhla svého nejčistšího výrazu.³¹ Kolem jádra se pak v dalších vrstvách seskupují jiné vzpomínkové materiály. Tyto vzpomínky se pak uskupují na základě své stejnorodosti do vrstev, které Freud nazývá *themata*, jež jsou „koncentricky navrstvena okolo patogenního jádra“.³² Themata jsou nadále vrstvena podle úrovně odporu, který vzrůstá směrem k jádru. Tento odpor je úzce spjatý se změnou od vědomého k nevědomému. Čím silnější odpor, tím je zážitek „hlouběji“ v pacientově nevědomí. Vědomé zážitky, které jsou pacientovi snadno přístupné, se tak nachází ve vnějším thematu. Jádrové vzpomínky jsou naopak čistě nevědomé a většina pacientů si tuto událost do určitého momentu léčby nevybaví. Toto vrstvení se tak řadí podle úrovně odporu jednotlivých vzpomínek, které byly z určitých důvodů vytěsněny danou silou, jež určuje jejich umístění. Umístění těchto vzpomínek je ale dle Freuda do určité míry časové z hlediska jejich vzniku, neboť tvrdí, že jsou tyto vzpomínky v každém thematu uspořádány chronologicky. Abychom se tak v analýze mohli dostat ke vzpomínkám jádrovým, je nutné, abychom se nejdříve propracovali skrze vzpomínky pozdější, které si pacient vybaví snáz, neboť v nich nepůsobí takový odpor. Zpravidla platí, že čím blíže jsme jádru, tím větší je odpor nevědomých obran. Tento odpor

³¹ FREUD, Sigmund. 2000. „*K psychoterapii hysterie*“. In KOCOUREK Jiří (ed.). *Spisy z let 1892-1899*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, s. 230.

³² Tamtéž, s. 231.

se odstraní pouze po zpracování vzpomínek ve vnějších thematech. Tuto funkci představíme později v této práci, a to na příkladu Breuerovy nejznámější pacientky Anny O., jejíž hysterické symptomy byly řazeny chronologicky podle svého vzniku a byly tvořeny mnoha různými zážitky. Když jsme popisovali hysterickou rovnici, uvedli jsme, že různé zážitky jsou vzájemně propojené a vzájemně se posilují asociačními spojeními. Tento proces popsal Freud v druhém zmíněném modelu ještě detailněji. Doposud jsme popsali dvě úrovně uspořádání. Zbývá tak zmínit poslední, která je dle Freuda nejdůležitější, ale také nejméně snadno obecně charakterizovatelná. Jedná se o uspořádání podle „myšlenkového obsahu, o spojení logickým vláknem, které dosahuje až k jádru a které může sledovat v každém jednotlivém případě zvláštní, nepravidelnou a mnohokrát zalomenou linii.“³³ Toto vrstvení je dynamické a vztahy mezi jednotlivinami tohoto schématu jsou propojené čarami, pohybujícími se spleťnými cestami z povrchových vrstev až do vrstev nejhlubších a zase zpět, „Zároveň by se však přece jen pronikalo od periférie stále blíž k centrálnímu jádru a přitom by se muselo dotknout všech jednotlivých stanic“.³⁴ Tzn., že jedna jednotlivina nemusí nutně determinovat jednu jinou, ale determinuje jich hned několik zároveň, ale také ji samotnou determinuje více jednotlivin současně. Tuto představu rozvíjí Freud na další straně: „Logická souvislost neodpovídá jen klikaté lomené linii, nýbrž spíše linii, která se rozvětňuje, a nejlépe systému konvergujících čar. Má své uzlové body, v nichž se sbíhají dvě nebo více vláken a odkud pak pokračují dál společně, a k jádru vyúsťuje zpravidla několik navzájem nezávisle probíhajících anebo jen tu a tam vedlejšími cestičkami spojených vláken. Abychom to řekli jinými slovy, je velmi pozoruhodné, jak často bývá symptom mnohonásobně determinován, předeterminován.“³⁵ Závěrem k této vizualizaci dodává, že histerie může mít i více než jedno jádro, a to v případě, pokud došlo k propuknutí druhé histerie po překonání té první. Toto jádro má svou vlastní etiologii, ale je také nevyhnutelně spojeno s jádrem prvním. Jádro je tak ústřední bod, ke kterému směřuje většina, nebo dokonce všechny jednotliviny patogenního materiálu. Při odstranění jádra (tím, že tuto jádrovou vzpomínku pacient zvedomí) se odstraní i sama nemoc.³⁶

³³ Tamtéž, s. 231.

³⁴ Tamtéž, s. 231.

³⁵ Tamtéž, s. 232.

³⁶ To je hlavním tématem léčby v rámci Freudova topografického modelu, kterého se držel až do vydání *Já a ono*, kde zavedl pojmy id, ego a superego, čímž otevřel kapitolu modelu strukturálního. Do té doby však hrála

Nutno podotknout, že i v době, kdy tvořil tento model patogenního materiálu (v roce 1895), Freud předpokládal, že hysterie může vzniknout pouze na základě jedné vzpomínky bez jiného determinantu. Takovou hysterii nazýval monosymptomatickou traumatickou hysterií, která funguje jako elementární organismus. Od této představy se sice později úplně odklonil, ale v raných teoriích s ní počítal stejnou měrou jako s hysterií předeterminovanou.

V textu *O psychickém mechanismu hysterických jevů*³⁷ z roku 1893 popisuje Freud typy hysterických symptomů, které se mimo jiné dají rozdělit i na základě etiologických příčin. Dalo by se zjednodušeně říci, že celé toto Freudovo období má klasifikační ráz, jehož snahou je rozčlenit psychologická onemocnění na základě jejich vzniku. Výjimkou nebyla ani hysterie, jejíž rozdělení primárně spočívalo v determinantech, které tuto nemoc tvořily. Freud z počátku neoznačoval symptom jako něco, co je vždy předeterminované, ale spíše jako něco mnohonásobně determinovaného. I přes to, že se v dnešní době využívají obě varianty této terminologie, rozdílnost těchto slov nabývá v naší práci zásadního významu. Načrtávají se nám tím dvě důležité myšlenky, které významně dělí pojetí předeterminovanosti ve Freudových teoriích. Jednou z nich je konečnost/nekonečnost předeterminovanosti a druhou jsou její jednotliviny.

Podle Freuda můžeme traumatickou vzpomínku považovat za jednotlivinu tehdy, pokud „**má příslušnou způsobilost k determinaci** a jestliže jí můžeme přisoudit potřebnou **traumatickou sílu**“.³⁸ Za jednotlivinu je tak považovaný ten zážitek, který má určitý afektivní náboj a dokáže nějakou měrou determinovat nemoc či symptom. Jednotlivina je tak samostatným bodem ve výše zmíněném modelu patogenního materiálu nebo v etiologické rovnici, kde hraje roli determinantu vedlejšího nebo hlavního, a to podle síly jejich determinace a traumatického zatížení. Je zajímavé si povšimnout, jakou povahu mají jednotliviny ve výše popsaných obdobích a jak k nim bude Freud přistupovat později. Pokud tedy zatím vezmeme v potaz pouze námi popsaný výsek historie, jednotliviny mají obsah

jádrová vzpomínka ústřední roli, ke které směřovala většina patogenního materiálu, který hrál naopak spíše obranou, asociační a posilující roli.

³⁷ FREUD, Sigmund. 2000. „*O psychickém mechanismu hysterických jevů*“. In KOCOUREK Jiří (ed.). *Spisy z let 1892-1899*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, s. 73-76.

³⁸ FREUD, Sigmund. 2000. „*K etiologii hysterie*“. In KOCOUREK Jiří (ed.). *Spisy z let 1892-1899*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, s. 341.

čistě reálný (reálná událost).³⁹ V rámci této představy mají jednotliviny povahu spíše nekonkretizovanou. Tzn., že výsek události je v pacientově paměti poměrně široký a neoznačuje pouze jedno slovo či obraz, ale celou vzpomínku jako scénu (většinou sexuální povahy).⁴⁰ Tyto jednotliviny se symbolicky nebo přímo vážou k symptomu či nemoci a vzájemně se posilují. Hlavní jednotlivina (jádro) je však primárním spouštěčem nemoci a není nutné stopovat vzpomínky, které se odehrály před touto jednotlivinou, neboť její zvědomění odstraní i celou nemoc. Některé jednotliviny nemusí být psychické povahy, ale povahy dědičné. Dědičná slabost pak zapříčiňuje „propustnost“ psychických obran a pomyslnou senzitivitu psychického aparátu.

Každá nemoc má pro Freuda jasný počáteční stav svého vzniku, tedy zážitek, který danou nemoc vyvolal. Abychom se k tomuto jádru mohli dostat, je nutné odstranit předešlé jednotliviny vázající se k jádru a nemoci. Příčina vzniku nemoci může být zapříčiněna pouze jednou událostí, nebo několika událostmi vzájemně působící na sebe. V takovémto pojetí se nedá mluvit o nekonečnosti předeterminovanosti, ale jedná se vždy o počitatelné determinanty, které neodkazují jinam než samy na sebe. Jde o to, že tyto determinanty vždy uzavírají určitý časový a prostorový rámeček, který je signifikantní pro daný symptom či nemoc. Mnohdy se jedná pouze o jednu událost, která stojí sama o sobě jako jediný determinant, po jehož odstranění symptom zmizí. „Vysoce inteligentní muž asistuje, když jeho bratrovi v narkose narovnávají ztuhlý kyčelní kloub. V okamžiku, kdy kloub s prasknutím povolí, pocítí prudkou bolest ve vlastním kyčelním kloubu, a ta potrvá skoro celý rok. A tak podobně.“⁴¹ Na této citaci je patrné, že symptom podle Freuda vyvolal pouze jeden traumatický zážitek. Takto pojatá předeterminovanost, jak jsme ji doposud popisovali, je tvořena výhradně jednotlivinami, které by se obsahově daly definovat jako reprezentace celých událostí. Jsou to jakoby obsáhlé scény, jejichž cestu Freud zatím podrobněji, v jejich menších jednotlivinách a asociacích, neanalyzuje. Jedná se tak prozatím o ucelený, uzavřený systém lidského nevědomí, který je ve většině případech možné odkrýt celý, bez dalších

³⁹ Fantasma a jeho dopady na psychické onemocnění objeví Freud až později.

⁴⁰ Freudova sexuální teorie byla v rané teorii explicitní. Nemoc mohla zapříčinit i například přerušovaná soulož.

⁴¹ FREUD, Sigmund. 2000. „O psychickém mechanismu hysterických jevů“. In KOCOUREK Jiří (ed.). *Spisy z let 1892-1899*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, s. 74.

navrstvujících se asociací a interpretací. O tom, že předeterminovanost v tomto období měla pro Freuda počitatelné množství jednotlivin, svědčí i fakt, že v tomto období nepočítal ve všech případech s vícero determinanty, ale hovořil také například o monosymptomatické hysterii. V některých případech dokonce Freud hovoří i o „poslední“ zpracované části, na základě jejíž odhalení se nemoc vyléčila.⁴²

Vraťme se však ještě na chvíli k termínům předeterminovanosti a mnohonásobné determinace. Zmínili jsme možné rozdělení těchto termínů na základě konečnosti/nekonečnosti asociačního materiálu. Krom tohoto abstraktního tématu však není nutnost tyto termíny rozlišovat, neboť jsou obecně považovány za synonyma. I přesto, že se zde nabízí jejich rozčlenění, budeme se řídit samotnou tradicí nastolenou Freudem, který pojem předeterminovanost (Überdeterminierung) používal již v roce 1893. Nadále se budeme řídit terminologií, kterou stanovuje kniha *Vocabulaire de la Psychanalyse*⁴³ od J. Laplanche a J. B. Pontalis, kteří oba tyto termíny používají pro označení jednoho pojmu. V tomto kontextu bychom rádi upozornili na nejasnou definici předeterminovanosti, která se podle nich dá pochopit dvěma způsoby: 1) Symptom je výsledkem několika příčin, neboť jedna příčina není sama o sobě schopna symptom vysvětlit. 2) Vznik symptomu souvisí s množstvím nevědomých prvků, které mohou být uspořádány do různých významových sekvencí, z nichž každá má svou vlastní specifickou koherenci na úrovni interpretace.⁴⁴

S těmito dvěma definicemi, nebo spíše pojetími předeterminovanosti, se protíná náš dosavadní popis. Kdybychom tato pojetí měli přiřadit k některým konceptům doposud popsaným v této práci, musíme první z nich přiřadit k etiologické rovnici, kde se předeterminovanost skládá z několika počitatelných jednotlivin a je vysvětlována skrze hlavní a vedlejší příčiny. Druhé pojetí by pak odpovídalo spíše trojvrstvému schématu, kde je předeterminovanost chápána jako zmeť vláken připomínající pavučinu. Laplanche a Pontalis však tato dvě chápání prezentují jako dvě odlišné, vedle sebe existující definice předeterminovanosti. Píší, že je můžeme ve *Studii o hysterii* nalézt v juxtapozici, ale lze mezi

⁴² BREUER, Josef, FREUD, Sigmund. *Štúdie o hystérii*. Bratislava: Európa, s. 123.

⁴³ V anglickém překladu knihy *The language of psycho-analysis*.

⁴⁴ LAPLANCHE, Jean, PONTALIS, Jean-Bertand. 1973. *The Language of Psycho-Analysis*. London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, s. 291.

nimi spatřit určité přemostění, které je vzájemně spojuje.⁴⁵ Nicméně se jejich chápání těchto dvou definic, jak se zdá, zakládá na jejich odlišnosti od sebe navzájem. Jako by předeterminovanost nemohla obsahovat obě tyto charakteristiky najednou. Naše zkoumání se zatím soustředilo pouze na Freudovy práce do roku 1895. V tomto období se tato dvě chápání předeterminovanosti, jak jsme popsali výše, překrývají, slučují a tvoří jednotnou definici. Fungují spíše jako dvě charakteristiky jednoho pojmu. První z nich odkazuje spíše na obecné léčebné postupy a označuje jednotlivé události determinující nemoc. Je to hrubá představa předeterminovanosti na základě popisu jednotlivých událostí, vztahujících se k etiologii nemoci. Druhá charakteristika popisuje spíše mikroskopické vztahy mezi těmito jednotlivinami a jejich vzájemné asociační propojení. Na základě tohoto popisu se tyto dvě definice nemohou vylučovat, tedy alespoň pokud máme na mysli Freudovy teorie do roku 1895. Ve *Studii o hysterii* tedy stále ještě nestojí v juxtapozici, ale spíše vystupují jako jeden společný termín odrážející teoretickou i praktickou rovinu Freudova učení. Nesnažíme se zde kritizovat Laplachovu a Pontalisovu definici předeterminovanosti, neboť je v kontextu celé Freudovy teorie správná. Tato správnost však nabyde svého významu až později, po roce 1895. K těmto definicím se vrátíme později v místech, kde nám budou sloužit jako orientační bod v naší práci.

3. Studie o hysterii jako konec raného období

V předešlých kapitolách jsme se snažili dopracovat od dobového kontextu a následného vzniku předeterminovanosti až k jejímu základnímu teoretickému uchopení. Využili jsme Freudovy texty od roku 1892 až do roku 1895, které se určitým způsobem pojí s pojmem předeterminovanosti. Předeterminovanost, kterou jsme představili, se pojí nejen s argumentací v etiologickém sporu, ale také nabývá důležitého významu při vzniku většiny symptomů a psychických onemocnění. Tento vznik se tak již nepojil pouze s něčím neléčitelným, dědičným, ale hlavně s osobní historií pacienta, jež přetrvává v nevědomé oblasti jeho paměti, která je mu cizí. Aby nemoc byla léčena, je nutno tuto paměť podrobovat analýze a odkrývat subjektivní vzpomínky vrstvu po vrstvě, podobně jako při archeologických pracích. Až na základě těchto analýz je možné utvořit si kompletní

⁴⁵ Tamtéž, s. 291.

představu o pacientově životě a určit, za jakých podmínek nemoc vznikla. Analytik tak s pomocí pacienta odkrývá a analyzuje jednotlivé vzpomínky a asociace, kterými se vážou jedna k druhé. Začal tak vznikat nový teoretický i praktický přístup označovaný jako psychoanalýza. Za její základní kámen se považuje kniha *Studie o hysterii*, kterou Freud napsal společně se svým kolegou a rovněž Charcotovým spolupracovníkem Josefem Breuerem. *Studie o hysterii* představuje základní teoretické koncepty psychoanalýzy a její praktické techniky zakládající se na hypnóze a technice volných asociací, které prezentují na několika, dnes už velmi známých, kazuistikách. Vraťme se však zpět k problematice předeterminovanosti. Studie o hysterii pro nás v tomto kontextu tvoří určité zastřešení témat, které jsme do této doby popisovali. Většina předešlých teoretických textů a jejich konceptů se nepřímou váží k tomuto dílu, které by se dalo označit jako ucelené teoretické stanovisko v léčbě hysterického onemocnění. Tato kniha nám může zaprvé poskytnout ucelenější náhled na pojem předeterminovanosti, jenž bychom mohli považovat za závěrečné Freudovo stanovisko do roku 1895, kdy dílo vydal. Zadruhé z ní můžeme čerpat vhodné příklady pro teoretický základ, který jsme se doposud snažili vytvořit.

Ještě předtím, než uvedeme několik příkladů, na kterých se pokusíme ilustrovat funkci předeterminovanosti ve Freudově raném myšlení, stručně nastíníme teoretický základ vzniku hysterie a její léčby. Tento nárys nám poskytne lepší představu o některých pojmech, které budeme využívat ve zmíněných příkladech. Zaměříme se proto na způsob, jakým podle Freuda a Breuera hysterie vzniká. Základním předpokladem pro vznik této nemoci je traumatická událost či vzpomínka, která je oddělena od asociací řady a která nemá možnost odreagování svého původního afektu. Toto oddělení od asociací řady je zapříčiněno vytěsněním, které přeneslo vzpomínku do jiné části paměti, která je nepřístupná pro pacientovy vědomé asociace. Taková vzpomínka však stále disponuje afektem, který byl prožívaný v momentě, kdy traumatická vzpomínka vznikla. Tento „zaseknutý“ afekt je poté znovuprožívaný skrze symptom, který je jeho explicitním či symbolickým ztvárněním. Freud proto trefně poznamenal, že „hysterik trpí převážně vzpomínkami“.⁴⁶ Léčba symptomu je tak nutně závislá na odreagování afektu dané vzpomínky. Freud se tak domnívá, že aby byl symptom kompletně odstraněn, je nutné, aby tuto vzpomínku pacient objevil a následně co nejpodrobněji i s afektem slovně vyjádřil. Pokud tak učiní, afekt se

⁴⁶ BREUER, Josef, FREUD, Sigmund. 2012. *Štúdie o hystérii*. Bratislava: Európa, s. 17.

znovu zvědomí, čímž se opět napojí na asociační řadu a umožní se mu tak jeho odreagování. Vzpomínka bez afektu je podle Freuda bez jakéhokoliv účinku. Symptom je abnormalita vyvolaná návratem vytěsněné vzpomínky. Je určitým znakem a substitucí vytěsněného obsahu a jako takový poukazuje svou symbolizací či reprezentací znovu na tento obsah. Symptom je tak určitým přehráváním vytěsněného materiálu. Jak bylo řečeno v předešlých kapitolách, tvorba symptomu může být závislá na více než jedné traumatické vzpomínce. Symptom může být tvořen několika částečnými traumaty, které se projeví až ve svém součtu, tedy až dosáhnou určité afektivní síly schopné symptom vyvolat. Z toho je patrné, že většina symptomů je zkrátka předeterminovaných.

Jedna z prvních technik pro léčbu symptomu byla hypnotická metoda. V hypnóze si pacienti dokázali snadněji vzpomenout na traumatické události, neboť pacientovo vědomí bylo v hypnotickém stavu částečně oslabeno a umožnilo analytikovi jednodušší přístup do pacientova nevědomého materiálu. Některé pacienty však nebylo možné zhypnotizovat, a proto začal Freud později využívat metodu volných asociací. Tato metoda se zakládá na volném průchodu pacientových myšlenek, které on sám přináší do terapie a hovoří o všem, co ho právě napadá. U obou technik je cílem maximální průchod nevědomého materiálu a rekonstrukce vzpomínek, s tím rozdílem, že volné asociace jsou prováděny při plném vědomí pacienta. Metoda volných asociací se do určité míry oprostuje od kompletní kontroly analytika nad pacientem (jako je tomu při hypnóze) a dává průchod bližší spolupráci v tomto vzájemném vztahu. Skrze asociativní práci asistovanou analytikem se tak pacient propracovává k jádru problému. V obou technikách šlo primárně o znovuobjevení traumatické vzpomínky vyvolávající určitý symptom, jenž byl následně odstraněn slovním vyjádřením této vzpomínky. Toto jsou ve stručnosti základní teoretické a praktické principy v léčbě hysterických onemocnění, jak je představil Freud s Breurem ve *Studiih o hysterii*.

Přejděme k samotným kazuistikám, které nám osvětlí několik charakteristik předeterminovanosti ve vztahu k hysterii a jednotlivým symptomům. Asi nejslavnějším případem je Breuerova pacientka Anna O., která je známá díky obrovskému množství symptomů, jež Breuer a Freud připisovali hysterickému onemocnění.⁴⁷ U pacientky se

⁴⁷ V dnešní době by byla spíše diagnostikovaná se schizofrenií či disociativní poruchou osobnosti a pohybovala by se někde na psychotickém spektru.

objevovalo několik typů symptomů, jako je například bolest na levé straně hlavy, pocit, že se na ni valí stěny, poruchy zraku, křeče, anestezie končetin atp. Mimo to se u ní projevovaly dva oddělené stavy vědomí, které se střídaly v různých intervalech.⁴⁸ Všechny tyto symptomy byly léčené v hypnotických stavech, které vždy směřovaly k události, při které se symptom poprvé objevil. Jinými slovy, léčba vždy směřovala k jádrovému obsahu, který symptom vyvolal. Jádrový obsah je pouze cílem, nikoliv jediným determinujícím prvkem. Je to obsah, který kondenzuje afekty vedlejších determinantů a ty ve své manifestaci dosahují dostatečné afektivní síly k vyvolání symptomu. Uvedeme pro to jeden vhodný příklad.

V červenci roku 1880 se Anna starala o svého nemocného otce. Jednoho dne se Anna probudila ve velkém strachu o nemocného, protože měl přijet doktor z Vídně, aby provedl operaci. Její matka se vzdálila a Anna seděla u nemocného s rukou opřenou o opěradlo stoličky. Ocitla se ve stavu bdělého snění a spatřila, jak se k nemocnému blíží černý had vycházející ze stěny s úmyslem jejímu otci ublížit. Anna chtěla otce ochránit, ale její ruka položená na opěradle ztratila citlivost, byla paralyzovaná, a její prsty se změnily na malé hady s lebkami místo nehtů. Když se obraz hada ztratil, chtěla se Anna pomodlit, ale ztratila řeč. Nakonec si vzpomněla na anglický dětský verš, čímž získala znovu řeč a mohla v tomto jazyku znovu myslet a modlit se.⁴⁹ Od té doby se pokaždé, když se objevil předmět podobající se hadovi, opakovala ona anestezie pravé ruky, vyprovokovaná halucinací.

V tomto příkladu se podle Breuera neskrývá pouze genealogie jednotlivých symptomů, ale také počátek celého hysterického onemocnění Anny O. Je zde tedy řeč o jádrové vzpomínce tvořící středobod celé nemoci. Můžeme si zde ale také povšimnout několika charakteristik předeterminovanosti. Symptomy, které se zde tvoří a jaksi manifestují, jsou do určité míry vrstveny. Z jedné jádrové vzpomínky zde totiž vyvstává několik jednotlivých symptomů, které mají společné determinanty a jsou vzájemně spjaty jeden s druhým. Tato jádrová vzpomínka je ale sama tvořena a posilována afektivními náboji z několika dalších vzpomínek, jež se v ní manifestují a zhušťují. Například halucinace hada má podle Breuera zdroj v předešlé situaci, kdy byla dívka těmito hady na louce dříve vystrašena. Taková situace má tedy svůj vlastní afektivní náboj, který se projevil až v momentě, kdy se tato představa spojila s jinými afektivními prožitky. Samotná vzpomínka nedokázala vyvolat

⁴⁸ Tamtéž, s. 31.

⁴⁹ Tamtéž, s. 43.

hysterické onemocnění, ale v situaci, kdy se navrstvilo několik afektivních prožitků najednou (vypjatá situace ohledně operace, halucinace, strach), dosáhla situace dostatečného afektivního potenciálu, který dokázal nemoc spustit. Mluvíme tedy o určitém navrstvování jednotlivin s jejich afektivním potenciálem, které ve své závěrečné manifestaci determinují symptomy nemoci. Každou jednotlivinu tak reprezentuje jedna nitka, která se s ostatními nitkami spojuje v jednom bodě, který by se dal označit jako jádrový obsah.

Podobný případ vrstvení vzpomínek popisuje Freud u pacientky Emmy von N., která v záchvatech opakovala věty: „Nehýbejte se! - Nemluvte! - Nedotýkejte se mě!“. Tyto formule následně vysvětlila čtyřmi vzpomínkami, které mezi sebou tvořily vzájemné asociace. Freud to popsal následovně: „Tyto čtyři případy – napříč velkým časovým odstupem mezi nimi – vyprávěla jednou větou a tak rychle za sebou, jako by byly jednou událostí ve čtyřech dějstvích”.⁵⁰ Jedna věta tak dokáže reprezentovat hned několik vzpomínek, které se v ní střetávají svými afekty, ale zároveň tato věta směřuje vně sebe sama a plní funkci odreagování afektu. Toto vrstvení, které by se možná dalo nazvat zhuštěním, je jednou z charakteristik předeterminovanosti, o které budeme mluvit hlavně později v kontextu snové práce. Je však zajímavé, že se tato myšlenka objevuje už téměř od počátku Freudova myšlení.

Rovněž zajímavým prvkem na příkladu Anny O. je již zmíněná hierarchizace symptomů podle času jejich vzniku. To velmi úzce souvisí s Freudovou představou trojvrstvého modelu, v němž jsou jednotliviny chronologicky seřazeny a utříděny do themat, která jsou nabalena okolo patogenního jádra nemoci. Konkrétně v případě Anny O. tato themata tvoří například ohluchnutí, které se následně diferencuje na sedm druhů determinantů, při čemž každý z nich – jako nějaké heslo – obsahuje deset až sto jednotlivých vzpomínek seřazených v chronologickém pořádku.⁵¹ V analýze těchto symptomů a jejich determinantů je však jejich pořadí obrácené. Nejnovější vzpomínka představuje „úvodní stranu“ a závěr je tvořený tou vzpomínkou, kterou řada začala: „všechny okolnosti v souvislosti, se kterým se tyto symptomy objevily, byly vypovídáné v opačném pořadí, začínající ode dne, kdy pacientka ještě nebyla připoutaná na lůžko; od toho času jsme se posouvali dozadu, až po příčinu odhalení prvního příznaku”.⁵² Na příkladu Anny O. si tak můžeme povšimnout několika

⁵⁰ Tamtéž, s. 63.

⁵¹ Tamtéž, s. 280

⁵² Tamtéž, s. 43.

funkcí. Jednou z nich je vzájemná provázanost symptomů a jejich vzájemných asociací. Máme zde sice utvořená themata,⁵³ která podle Freuda představují určité uzavřené skupiny vzpomínek, jež se vážou k jednotlivým symptomům. Ty jsou však také do určité míry provázané s ostatními thematy a s jádrovou vzpomínkou. To dosvědčuje fakt, že si pacienti ve většině případech nedokáží vzpomenout na jádrovou vzpomínku, která zapříčinila vznik nemoci. K této vzpomínce se nejdříve musíme propracovat skrze jiné události, jež jsou méně zatížené obranami. Je tak zřejmé, že jsou mezi sebou themata do určité míry propojena, a to i přesto, že se jednotlivá themata vážou k jiné sérii symptomů. Jejich propojení tudíž spočívá převážně v asociačních řadách, ať už jsou více či méně vzdálené od jádra symptomu.

Druhou funkcí, kterou bychom chtěli prezentovat na tomto příkladu, a která do určité míry charakterizuje Freudovo pojetí rané předeterminovanosti, je téma konečnosti. O tomto tématu jsme se zmínili již v předešlé kapitole, kde jsme taktéž poukázali na příklad Anny O. Freud zde vždy explicitně hovoří o počitatelnosti a vyčerpatelnosti psychického materiálu a jednotlivin. U Anny O. se například (jak bylo zmíněno výše) odkazuje na deset až sto vzpomínek obsažených v jednom thematu. Nadále hovoří o psychické skupině, ve smyslu jednotlivin determinující symptom, jakožto o poslední zpracované části, jejíž spojení s vědomím Já vedlo k vyléčení nemoci.⁵⁴ Tato část jasně implikuje uzavřenost systému představujícího mechanismus vzniku neuróz. Konečnost se však týká pouze materiálu tvořícího dané jednotliviny, nikoli jejich asociací. Na asociační řady, vzpomínky a kombinace jejich propojení Freud odkazuje jen skrze abstraktní přirovnání k jakémusi systému vláken či tkaniva, charakteristických pro představu nervové struktury. Nemůžeme tedy zatím pevně říct, jak moc se k sobě dané jednotliviny vztahují a o kolika asociačních propojení lze hovořit v rámci jednoho symptomu či celé nemoci.

Za rokem 1895 bychom mohli udělat pomyslnou dělicí čáru, rozdělující to, co bychom v kontextu této práce nazvali jako Freudovo rané období. Předeterminovanost zde tvoří jakýsi uzavřený systém jednotlivin, jenž jsou analyticky vyčerpatelné a počitatelné. Jednotliviny jsou v tomto systému reprezentacemi reálných událostí zachovávající si afekt, jenž byl prožívaný v době, kdy se tato událost stala. Jako takové jsou komplexními představami

⁵³ O thematech viz kapitolu „Dědičnost a charakteristika“.

⁵⁴ Tamtéž, s. 123.

celých vzpomínek a není kladen důraz na detailnější⁵⁵ popis konkrétních bodů těchto událostí. To znamená, že zde není předpoklad determinující vlastnosti jednotlivých prvků ve vzpomínce, ale tato vlastnost je jí přisuzována pouze jako celku. Důležitým bodem tohoto období je i spor v etiologii neuróz, ve kterém předeterminovanost Freudovi poskytla zásadní argumentační hodnotu a postavila tak dědičnost do role méně zásadního determinantu. Tento spor však svým způsobem ovlivnil i oblast, na kterou se předeterminovanost ve Freudově raném období zaměřila, a to konkrétně oblast neuróz a jejich symptomů. Freud tuto tematiku zatím neopouští a soustředí se tak převážně na klasifikaci a samotnou funkci onemocnění. Představili jsme proto dva modely (etiologickou rovnici a trojvrstvý model), jimiž jsme charakterizovali základní roli předeterminovanosti v neurózách a asociačních spojeních mezi jednotlivinami. Jak uvidíme později, Freud začne připisovat předeterminovaný základ daleko většímu počtu subjektivních funkcí a na základě toho charakterizovat subjekt jako takový.

4. Od nemoci k subjektu

Zásadní obrat v kontextu naší práce můžeme zaznamenat krátce před vydáním *Výkladu snů*, tedy v roce 1898 a 1899, kdy Freud publikuje dva texty s názvy *K psychickému mechanismu zapomnětlivosti* a *O krycích vzpomínkách*. V následující části oba texty představíme a pokusíme se zachytit změny, které ve spojení k termínu předeterminovanosti lze zaznamenat. I když nám oba texty dokáží ve vývoji předeterminovanosti popsat posun v rozdílných charakteristikách tohoto pojmu, mají i vzájemné pojitko, které zachycuje přechod od pojetí předeterminovanosti jako od čistě patologického či etiologického činitele neuróz k aplikaci tohoto pojmu na širší rovině subjektu. Doposud nám Freud tento pojem představoval pouze jako mechanismus nedílně spojený s hysterií a jinými psychickými onemocněními. Takto pojatá předeterminovanost nebyla však nikdy aplikována na subjekt jako takový, nebo na jeho každodenní funkce jako například paměť či zapomínání.

⁵⁵ Výraz „detailnější“ zde používáme v kontextu pozdějšího přepracování pojmu předeterminovanosti, kde se budou jednotliviny skládat z menších částí vzpomínek.

V roce 1898 Freud publikuje text *K psychickému mechanismu zapomnětlivosti*, kde rozpracovává velmi známý příklad vytěsněného jména Signorelli. Nutno podotknout, že se tento příběh objevuje také v knize *Psychopatologie všedního života* (Zur Psychopathologie des Alltagslebens), publikované roku 1904. Freud se v této knize soustřeďuje na nevědomé psychické mechanismy stojící za každodenními úkony, jako je například přerěknutí, přehmátnutí, nebo již zmíněné zapomenutí. Protože se v práci držíme chronologického pořadí, zaměříme se pouze na text z roku 1898. Kazuistika, v níž Freud analyzuje zapomenuté jméno Signorelli, je zřejmě nejslavnější z případů, v nichž představuje mechanismy, které bude v knize z roku 1904 následně aplikovat na každodenní úkony. Tyto mechanismy se však v závěru neliší od textu z roku 1898, a proto se zde omezíme na ně.

Pokusíme se zde tedy v krátkosti shrnout kazuistiku s vytěsněným jménem a následně ilustrovat několik funkcí předeterminovanosti ve vztahu k tomuto příkladu. Freud při cestě vlakem vyprávěl svému příteli historku o charakteru obyvatel Bosny a Hercegoviny a o různých zvláštностech tamních Turků, jak ji slyšel vylíčit jednoho svého přítele, který mezi nimi dlouho žil jako lékař. Historka se týkala tématu smrti a tématu sexuality, které však ve svém převyprávění Freud vytěsnil. V návaznosti na toto vyprávění pokračoval v jiném příběhu o freskách v Orvietu zobrazujících poslední soud a konec světa. Freud si však nemohl vzpomenout na jméno italského malíře Signorelliho, který tyto obrazy vytvořil. Místo tohoto jména se mu neustále v paměti objevovala jména Botticelli a Boltraffio, o nichž však věděl, že jsou nesprávná. Freud se domnívá, že vytěsnění jména Signorelli je jen důsledkem asociačního napojení na historku týkající se tématu smrti a sexuality u obyvatel Bosny a Hercegoviny. Obě tato témata, tedy malíř Signorelli a Bosna a Hercegovina, jsou úzce časově spjata, neboť je Freud vyprávěl krátce za sebou. Při tomto vyprávění však vytěsnil část historky týkající se sexuality a nemohl si poté vzpomenout ani na jméno onoho malíře. Domnívá se tedy, že vytěsnění jedné části historky způsobilo i zapomenutí jména Signorelli.

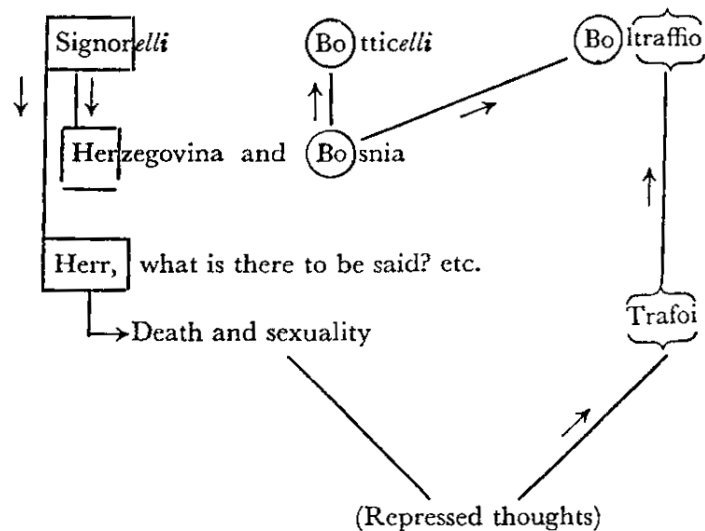
Freud tak sleduje mechanismus vytěsnění, který dle něho spočívá v podobnosti některých částí jména Signorelli s vytěsněným obsahem. „Signor znamená pán (německy Herr); „Herr“ se však opět vyskytuje ve slově Hercegovina”.⁵⁶ Nutno podotknout, že oslovení „Herr” se

⁵⁶ FREUD, Sigmund. 2000. „*K psychickému mechanismu zapomnětlivosti*“. In KOCOUREK Jiří (ed.). *Spisy z let 1892-1899*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, s. 418.

neváže pouze ke slovu Hercegovina, ale k samotné pasáži z historky týkající se smrti: „Pane (Herr), co se dá říci? Víím, že kdyby bylo možné ho zachránit, pomohl byste mu“.⁵⁷ Stejný případ s oslovením „Herr“ se váže i k sexuální části historky. Vytěsnění jména lze tedy přisoudit hned několika determinantům. Oba se sice vážou k stejnému oslovení a historce, ale obě tyto části jsou zatíženy jinými představami a konotacemi. Z Freudova vyprávění je však zřejmé, že obě tyto části jsou negativní, a lze tak předpokládat, že byly vytěsněny či zapomenuty na základě nepříjemného afektivního náboje. Tímto by bylo do určité míry vysvětleno, proč bylo jméno zapomenuto. Nejde však pouze o zapomenutí, ale především o neschopnost zpětného vybavení. A to nejen jména Signorelli, ale také dvou jmen chybných, které se objevily na jeho místě. Freud proto odkrývá asociační vazbu tří jmen a na základě podobnosti vysvětluje jejich substituci. Botticelli obsahuje stejné koncové slabiky jako Signorelli. Přenesly se tedy ty slabiky, které nemohly vstoupit do vzájemného vztahu se slovem Hercegovina. S tím spojovaný název Bosna projevil svůj vliv v tom, že zaměřil svou substituci do počátečních slabik jmen začínající také na slabiku Bo: Botticelli a Boltraffio.⁵⁸ Zmíníme ještě poslední determinaci vztahující se ke jménu Boltraffio. Zatím u něho byla objasněna jen první slabika. Freud se však snaží svou interpretaci vyčerpat, v důsledku čehož dochází ke vzpomínce na místo s názvem Trafoi, kde obdržel (blíže nespecifikovanou) zprávu. Od té doby ho zaměstnávaly myšlenky na ona výše zmíněná témata. Trafoi se tak dostalo do asociační řady, a tím odůvodňuje druhou část jména Boltraffio. Pro lepší představu celého popsaného mechanismu můžeme přiložit schéma:

⁵⁷ Classics in the History of Psychology. *Psychopathology of Everyday Life* [online]. Toronto: Classics in the History of Psychology [cit. 20.3. 2023]. Dostupné z: <https://shorturl.at/IFMN2>.

⁵⁸ FREUD, Sigmund. 2000. „K psychickému mechanismu zapomětlivosti“. In KOCOUREK Jiří (ed.). *Spisy z let 1892-1899*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, s. 418.

Obrázek 1: schéma asociací jména Signorelli

Freud se v textu snaží sjednotit mechanismus zapomenutí s tím, co doposud studoval, a sice mechanismus vzniku symptomů a neuróz, jak jsme to viděli v případě hysterie.⁵⁹ Na druhou stranu je však zjevné, že nyní tento mechanismus připisuje natolik každodenní a „zdravé“ činnosti člověka, jako je zapomínání. Hovoříme zde konkrétně o mechanismu vytěsnění, který při své aktivitě s vytěsněnou vzpomínkou působí i na části jiné, jež jsou s nimi asociačně spjaté. „[V]ytěsněné myšlenkové komplexy navěsí svoji afektivní schopnost na nějaký symptom, jehož psychický obsah našemu úsudku připadá pro takové uvolnění afektu zcela nevhodný“.⁶⁰ Za zdánlivě jednoduchým zapomenutím tak stojí celý konstrukt vzpomínek a asociací. Jinými slovy, i běžný, každodenní úkon subjektu se stává předeterminovaným. Na příkladu jsme mohli vidět určité množství determinantů, které stojí za mechanismem zapomínání. Je však také důležité, k jakým reprezentantům se ony determinanty pojí. Slovo, které zde tvoří jakýsi „symptom“, se rozkládá na partikulární části, přičemž každá z nich obsahuje vlastní myšlenkový konstrukt rozvrstvující vlastní síť asociací. Změna pojetí předeterminovanosti tak nenastává ve vyčerpatelnosti jednotlivin, Freud stále asociační řady vede ke konci, ale nastává právě v rozložitelnosti „symptomu“, jehož jednotlivé části nabývají vlastního obsahu a jsou upoutány k rozdílným částem celistvého asociačního materiálu. Každá část slova či symptomu je také předeterminována

⁵⁹ Tamtéž, s. 419.

⁶⁰ Tamtéž, s. 419.

sama o sobě. Například „Signor” se váže nejen k části slova Hercegovina, ale také ke stejnému sémantickému významu slova „Herr”. Tyto dva determinanty sice působí ve vzájemném vztahu skrze jeden příběh, ale stojí jakoby vedle sebe, každý v trochu jiném vztahu k vytěsněnému jménu Signorelli. Slovo je tak jistou manifestací nevědomého obsahu, za nímž stojí množství asociací. Tato manifestace však už netvoří samostatný celek, podobný dříve popsanému symptomu, ale je to rozložitelná jednotka s partikulárními částmi, které se samy stávají manifestacemi. Každé slovo, symptom či vzpomínka se zde stávají potenciálně rozložitelným prvkem, přičemž každá jeho část dokáže odkazovat na vlastní sérii vzpomínek. Můžeme namítat, že Freud tuto logiku aplikuje v textu pouze na zapomínání či jiné drobnější úkony vymykající se tématu psychických onemocnění. Kromě výše popsaného vytěsnění, které obě témata spojuje, můžeme nalézt více styčných bodů a charakteristik, jež dokazují aplikovatelnost této logiky na obecnější pojetí psychických úkonů. Ústřední úlohu zde hrají krycí vzpomínky, jejichž prostřednictvím pochopíme, jakým způsobem se pojí každodenní subjektivní funkce s psychickým onemocněním.

Přejdeme tedy k textu nesoucí název *O krycích vzpomínkách*. V této části představíme mimo jiné posun týkající se jedné charakteristiky předeterminovanosti, a to konkrétně povahy samotných determinantů, jejichž obsah jsme doposud přisuzovali pouze reálným událostem. Freud se v tomto textu soustřeďuje na samotný mechanismus vzpomínek a pokládá si otázku, jakou logikou se subjekt řídí v jejich utřídování, výběru, či způsobu, jakým pacient vzpomínky rekonstruuje při analytické práci.

Již samotný proces výběru vzpomínek, tedy to, na co jsme schopni se rozpamatovat, je podroben určitému mechanismu. Freud si povšiml, že pacienti si mnohokrát ze svého raného dětství nevybavují afektivně zatížené vzpomínky, ale často takové, které jsou zdánlivě banální a bezvýznamné. Například dítě, jehož nejranější vzpomínka tvořila scénu, v níž utrhlo na procházce ze stromu větev. Nebo jiný případ, kdy profesor filologie svou nejranější vzpomínku z dětství zařazuje do třetího až čtvrtého roku života, kde si dokáže vybavit obraz prostřeného stolu, na kterém stojí miska se zmrzlinou. Do stejné doby se také řadí úmrtí jeho babičky, které dítětem dle svědků velmi otřásl. Na toto úmrtí si však profesor již nevzpomíná.⁶¹ Na první pohled se tak zdá, že výběr vzpomínek se neodvíjí pouze na základě

⁶¹ FREUD, Sigmund. 2000. „*O krycích vzpomínkách*“. In KOCOUREK Jiří (ed.). *Spisy z let 1892-1899*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, s. 427.

obsaženého afektivního náboje, ale jsou zde jiné faktory působící při rekonstrukci těchto událostí. Vzpomínky z raného dětství se nám však v mnoha případech objevují neúplné. Až při detailnější analýze je možné zjistit, že se i neúplná vzpomínka stále odvíjí od afektivního zážitku, který je však dle Freuda jen časově poblíž této události. I když je část události obsahující afekt zapomenuta, je hlavním činitelem toho, proč se právě na první pohled nic neobsahující vzpomínka objeví. Mezi částí, kterou si dokážeme vybavit, a částí zapomenutou tak probíhá velmi úzký vztah, kde zapomenutá část determinuje část vědomou, ale na druhou stranu nám vědomá část poskytuje asociační napojení k části zapomenuté. Tyto zapomenuté části vzpomínek Freud nazývá částmi „vypuštěnými”.⁶² Hovoříme tedy o určitém způsobu nahrazení, kompenzace či kompromisu. Původní vzpomínka nebo její část je potlačena a nahrazena vzpomínkou jinou či nekompletní. Ta má však stále zachovaný afektivní náboj, skrze který odkazuje na vzpomínku vypuštěnou.

Abychom vysvětlili, proč je jedna část vzpomínky potlačena a nahrazena druhou, musíme pochopit mechanismus onoho kompromisu. Freud uvádí dvě protichůdné síly, které se vzájemně nevylučují, ale v jejich střetu se utvoří kompromis, na jehož základě vzniká nahrazení vzpomínek. Jedna síla nás nutí si zážitek zapamatovat, a to právě díky jejímu afektivnímu náboji. Druhá síla je „odpor”, který se prvnímu požadavku staví do protikladu. Jak již bylo řečeno, nikdy nevyhraje jedna nebo druhá síla, ale vzniká mezi nimi kompromis, do jisté míry by se také dalo říci cenzura, která zapříčiní ono nahrazení.⁶³ Můžeme si povšimnout jistých podobností s topografickým modelem, konkrétně s funkcí předvědomí, jehož úloha ve tvorbě snu je mimo jiné cenzurovat nežádoucí obsah a nahradit ho obsahem lépe zpracovatelným. Zdá se, že mechanismus nahrazení vzpomínky funguje na podobném principu. Pokud tomu tak je, nahrazení vzpomínkového obsahu by mělo dvě hlavní funkce. První z nich je nahrazení traumatického či nepříjemného obsahu (stud, nepochopený erotický zážitek atd.) obsahem přívětivějším. Druhou funkcí by pak bylo odkazování na onu traumatickou vzpomínku a snaha o její znovuzpracování či zvědomění. Tuto funkci předvědomí budeme detailněji popisovat v kapitole o snové práci.

Již v této definici můžeme zaznamenat poměrně zásadní obrat oproti dřívějšímu pojetí vzpomínek. Freud se do jisté míry odklání od psychických nemocí a snaží se zmapovat

⁶² Tamtéž, s. 428.

⁶³ Tamtéž, s. 428.

mechanismus stojící za fundamentální funkcí vzpomínek a jejich tříděním. Obrací se k zdravému člověku a subjektu jako celku. Jednotlivé vzpomínky už nejsou něčím nezpochybnitelným, ale něčím, co dokáže skrývat tajemství a má vlastní determinující faktory, které určují jejich vznik. Některé vzpomínky se tak rozpadají na menší části a mají vlastní determinující síly, které určují jejich funkci a postavení v psychickém životě subjektu. Jinými slovy se opět dostáváme k tématu jednotlivin. Již bylo řečeno, že jednotlivinu předeterminovanosti pro Freuda doposud tvořila celá vzpomínka jako ohraničená jednotka bez další možnosti rozkladu na menší části. Toto pojetí již nadále není udržitelné, vzpomínku je pro nás nezbytné chápat jako komplexní celek rozložitelný na menší jednotliviny. Tento mechanismus je více zřetelný na dalším příkladu týkajícím se toho, co Freud nazývá „krycí vzpomínkou“. Jedná se o vzpomínku jednoho „neurotického“⁶⁴ akademika, kterou bych zde rád pro přehlednost a přesnost odcitoval celou:

„Vidím čtverhrannou, trochu strmou louku, zelenou a hustě zarostlou; v zeleni vidím mnoho žlutých květin, zřejmě jsou to obyčejné pampelišky. Nad loukou je selské stavení, před jehož dveřmi stojí dvě ženy, jež si spolu něco horlivě povídají, selka se šátkem na hlavě a opatrovnice dětí. Na louce si hrají tři děti, jedním z nich jsem já (ve věku mezi dvěma a třemi lety), ti dva ostatní jsou můj bratranec, který je o rok starší, a moje téměř stejně stará sestřenice, jeho sestra. Trháme ty žluté květy a každý drží určitý počet již natrhaných květin v rukou. Nejkrásnější kytici má to malé děvčátko; my kluci se na ně však jakoby domluvení vrháme a květiny mu vytrháváme. Děvčátko běží s pláčem po louce nahoru a dostává na útěchu od selky velký kus žitného chleba. Sotvaže jsme to uviděli, odhazujeme květiny, spěcháme také k domu a požadujeme rovněž chléb. Dostáváme jej také, selka krájí bochník dlouhým nožem. Tento chléb mi chutná ve vzpomínce tak znamenitě a tím ta scéna náhle končí“.⁶⁵

Na vzpomínce je neobvyklé to, že akademika nezaměstnávala od raného dětství, ale začala se objevovat až v jeho sedmnácti letech. Nedokázal si také vybavit žádné asociace pojící tuto vzpomínku k jiným událostem z téhož období. Nabízí se tak vysvětlení, že za konstrukcí této vzpomínky či za jejím zpětným vybavením musely stát jiné události. První

⁶⁴ Jak známo, Freud považoval i každého zdravého člověka za neurotika.

⁶⁵ Tamtéž, s. 432.

asociace spojená s dobou, kdy se začala vzpomínka objevovat, je návštěva u rodinných známých na venkově. Akademikova rodina také dříve žila na venkově, dokud se kvůli krachu nebyli nuceni přestěhovat do velkého města, které neměl akademik v lásce. Návštěva rodiny, která v tu dobu měla daleko lepší životní úroveň, ještě více posílila stesk po venkově, kde prožil své dětství. Na této návštěvě se ale také akademik zamiloval do tehdy patnáctileté dívky, která měla na jejich prvním setkání **žluté šaty**. Po pár dnech však odjela pryč. Od té doby chodil na dlouhé procházky do lesa, kde se zaměstnával „stavbou vzdušných zámků“ (denní snění), jež nesměřovaly do budoucnosti, ale snažily se zlepšit minulost. „[K]dybych tak byl býval zůstal ve své domovině, byl bych vyrostl na venkově, stal bych se tak silným jako mladí muži z toho domu, bratři mé milované, a kdybych tak byl potom pokračoval v otcově povolání a konečně si vzal to děvče, které by se přece po celá ta léta muselo se mnou velmi dobře znát!”⁶⁶

Druhou objevenou vzpomínku vylíčil akademik na základě asociace na žluté šaty, které spatřil při prvním setkání s dívkou. Jejich barva totiž neodpovídala barvě žlutých květin, které si pamatuje ze své rané vzpomínky. Přišla mu však na paměť událost z Alp, kde spatřil květiny odstínově bližší oněm šatům. Tyto květiny však mají funkci pouze jakéhosi asociačního prostředníka, neboť tato vzpomínka je jen posilována událostí, která se odehrála v Alpách o tři roky později, kde znovu potkal své přátele z dětství figurující v rané vzpomínce. Tentokrát se však do sestřenice nezamiloval, byla mu lhostejná. Jeho zájem se upínal na studium a jeho vlastní cíle. Měl však dojem, že jeho strýc a otec pro něho mají jiný plán, který zahrnoval nastěhovat se do strýcova bydliště a vzít si sestřenici za ženu. Později ho po studiu zasáhla bída, v tu dobu často přemýšlel nad otcovým plánem a docházelo mu, že to s ním otec myslel dobře.⁶⁷

Ve vztahu k rané vzpomínce zde tedy figurují dvě vzpomínky **fantazijní**. První z nich je stavba „vzdušných zámků“ a s tím spojená fantazie a přání zůstat ve své domovině. Druhá asociace se vztahuje k fantazijní vzpomínce o sňatku se svou sestřenicí. Raná vzpomínka z dětství pak na základě těchto vzpomínek symbolicky vyjadřuje jejich význam. Například intenzivní chuť chleba, která hrála ve vzpomínce zásadní roli, se pojí s fantazií zůstat ve své domovině, kde by si vzal ono děvče a pohodlně by se tak utvářel jeho život. K tomu Freud

⁶⁶ Tamtéž, s. 434.

⁶⁷ Tamtéž, s. 435.

poznává: „symbolicky vyjádřeno, jak dobře by vám býval chutnal váš chléb, o nějž jste v oné pozdější době zápasil.“⁶⁸ A žluť květů odkazuje na tutéž dívku. Odhození květů v rané vzpomínce, aby byly vyměněny za chléb, je symbolicky vyjádřena fantazie o záměrech jeho otce, který byl motivován hmotnými důvody a chtěl, aby si vzal svou sestřenicí. Obě fantazijní vzpomínky se spojují, vzájemně se proplétají a na jejich základě vzniká vzpomínka z dětství. „Nazval bych takovou vzpomínku, jejíž cena spočívá v tom, že zastupuje v paměti dojmy a myšlenky z pozdější doby, jejichž obsah je s jejím vlastním obsahem spojen symbolickými a jinými vztahy, **vzpomínkou krycí**“.⁶⁹

Není asi pochyb o tom, že na akademikovu ranou vzpomínku můžeme pohlížet ve vztahu k předeterminovanosti. Popsali jsme několik aspektů vzpomínky, které se vzájemně posilují a zhušťují. Ve svém závěru se pak manifestují ve výsledné podobě, u které již není jisté, zda má reálný základ. Velký posun však můžeme zaznamenat právě v determinujícím materiálu vytvářejícím výsledek, neboť se zde do popředí dostávají pojmy fantazie a symbolizace. Pojem fantazie může být u Freuda pojímán hned několika způsoby. My zde představíme pouze několik z nich, které jsou pro nás v tuto chvíli zásadní.⁷⁰ Můžeme se zde dotknout dvou základních typů fantazie, jimiž jsou fantazie vědomé a nevědomé. Tato dvě pojetí se však v textu prolínají. Akademik si byl do určité míry svých představ vědom, záměrně se oddával v době procházek tzv. dennímu snění, kde budoval fantazie o lepším životě na venkově a vysněné dívce. Stejný případ platí i pro fantazii o plánu jeho otce a o lepším, bezstarostném životě. Vzpomínka vyvolaná těmito vědomými fantaziemi je však nevědomá. Celý mechanismus předeterminovanosti je subjektu skryt. Tento druh fantazií bych tedy definoval podle Laplanche a Pontalise jako „imaginární scénu, v níž je subjekt hlavním protagonistou. Tato scéna je reprezentací přání (v konečném důsledku nevědomé přání), které je ve větší či menší míře zkruseno obrannými procesy“.⁷¹ Vědomé fantazie se následně přetvářejí do fantazií nevědomých, do jakési vnitřní touhy, která je podrobována cenzuře nevědomých obran. Akademikovy nevědomé fantazie mají však potřebu být zvědoměny a

⁶⁸ Tamtéž, s. 436.

⁶⁹ Tamtéž, s. 436

⁷⁰ Kvůli přehlednosti zde záměrně vynecháme vyčerpávající definici fantazie a zmíníme jen některé její podoby. Při další příležitosti se k fantazii vrátíme a načrtneme její ucelenější definici.

⁷¹ LAPLANCHE, Jean, PONTALIS, Jean-Bertand. 1973. *The Language of Psycho-Analysis*. London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, s. 314.

znovuzpracovány. Vzniká tak další kompromis mezi obranami a nevědomým přáním, jehož výsledkem je symbolizace. V tomto případě například vzít dívce květinu je symbolizace nevědomé fantazie „deflorovat, zbavit panenství”.⁷²

Kazuistika nás však přivádí ještě k jedné podstatné otázce, a sice otázce po skutečnosti vzpomínek. Freud se domnívá, že je to vzpomínka reálná, ale její obsah je výrazně zkreslen. A to právě díky pozdějším fantasiím, na jejichž latentní obsah dětská vzpomínka odkazuje. Je to návrat do minulosti za účelem reference k budoucnosti či přítomnosti. Dětská vzpomínka se stává pouze prostředníkem pro rozřešení psychických motivací pozdějšího života. To do určité míry odpovídá i na otázku, proč byla vybrána právě tato vzpomínka a ne jiná. Je to právě díky její podobnosti s pozdější akademikovou životní situací. Jinými slovy, raná vzpomínka má na tuto situaci asociativní napojení skrze podobnost a symbolizaci. Je však také vybrána na základě své nevinnosti, čímž akademikovi ospravedlňuje nemorální a erotické úmysly. „Snad právě kvůli neškodnosti. Dokážete si představit silnější protiklad k tak zlým záměrům sexuální agrese, než je dovádění dětí?”⁷³ V této logice můžeme hledat důkaz o reálnosti této vzpomínky. Kdyby tato vzpomínka nebyla vhodná pro objasnění dané situace (i když je pravděpodobně zkreslena), zkrátka by se naskytla jiná a vhodnější.

Vraťme se však zpět k tématu jednotlivin. Je zřejmé, že zde determinující sílu obsahují i vědomé a nevědomé fantazie. Freud se implicitně oprostuje od tvrzení, že jediným možným základem pro psychické onemocnění jsou vzpomínky s reálným základem. Jak jsme mohli vidět na příkladu neurotického akademika, afektivní náboj mají i vzpomínky fantasmatického původu, které mohou být vyvolány a přetvářeny jinými psychickými (nereálnými) úkony, jako je například denní snění či vědomé přání. Další důležitou změnou v pojetí jednotlivin je jejich již zmíněná partikulární determinační síla. Jak v příkladu se zapomenutým jménem, tak i v případě akademikovy vzpomínky, si můžeme povšimnout důrazu na jednotlivé detaily v analytickém materiálu. Jednotliviny zde již nemají povahu celé události, ale jednoho velkého determinantu tvořeného jako celek. Freud v kazuistice přikládá determinační sílu i chuti, barvám, objektům či jazykovým symbolizacím. Za každým takovým detailem stojí vlastní asociační konstrukt jako samostatně se rozrůstající

⁷² FREUD, Sigmund. 2000. „*O krycích vzpomínkách*“. In KOCOUREK Jiří (ed.). *Spisy z let 1892-1899*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, s. 437.

⁷³ Tamtéž, s. 437.

vlákno. I když to Freud dříve slovně nevyjádřil,⁷⁴ měl pravdu, když tvrdil, že je nezbytné vyjádřit traumatické vzpomínky do posledního detailu. Jen v tom případě mohl být odreagován celý afektivní náboj symptomu.

Good ve svém článku o krycích vzpomínkách napsal, že „[a]fekt je [v nich] vyjádřen, byť v přemístěné formě, podobně jako ve snu“.⁷⁵ Můžeme tak říci, že krycí vzpomínky a sen se navzájem podobají ve své fantazijní povaze a jsou schopny nést afekt stejným nebo podobným způsobem, jako je tomu u reálných zkušeností. V kontextu zapomínání a krycích vzpomínek se nám povedlo vypracovat dostatečný, byť nikoli vyčerpávající základ, díky němuž bude nyní možné pokročit k další kapitole, již budeme věnovat právě snové práci, kterou Freud rozpracoval v knize s názvem *Výklad snů*. Budeme zde tedy mít dostatečný prostor k tomu, abychom se ke každému pojmu vrátili a zasadili ho do kontextu, ve kterém ho představil sám Freud.

5. Pozdní pojetí předeterminovanosti

Výklad snů je stěžejním bodem naší práce v zachycení vývoje předeterminovanosti. Freud se zde sice nezabývá pojmem samotným, ostatně jako nikde ve své práci, ale implicitně ohraničuje skrze funkce a mechanismy snu jeho samotnou podstatu. Sen jako takový mu slouží k porozumění intrapsychickým procesům, kterými nesleduje pouze funkce vztahující se ke vzniku snu a jeho výkladům, ale především mapuje komplexnost celého psychického aparátu. Ze svých závěrů a pozorování jeho funkcí tvoří svou první metapsychologickou teorii, na základě níž zavádí topografický model tvořený ze tří instancí – nevědomí, předvědomí a vědomí. *Výklad snů* tak patří k jednomu z nejdůležitějších milníků ve Freudově práci vůbec.

Výklad snů ovšem tvoří jeden z nejdůležitějších milníků i v případě naší práce, a to z několika na sebe navazujících důvodů. Je totiž možné se setkat s názory, že se

⁷⁴ Například ve Studii o hysterii.

⁷⁵ GOOD, Michael. 2006. „Krycí vzpomínky, krycí trauma a krycí rekonstrukce“. *Rev. psychoanal. psychoter.*, (8)(2):49-58, s. 55.

předeterminovanost objevuje poprvé právě ve Výkladu snů. Na tomto místě již není třeba dokazovat, že tomu tak není. Takový pohled na věc je nicméně pochopitelný: zmíněný Freudův text je předeterminovaností přímo prosycený, tento termín se zde objevuje mnohonásobně častěji než v textech jiných a Freud jej poprvé představuje v jeho komplexnosti a ucelenosti. V našem zkoumání se nebudeme soustředit na vyčerpávající shrnutí tohoto díla, tvorbu snu, nebo samotnou metapsychologii tak, jak je popsal v knize Freud. Naším cílem bude spíše co nejefektivněji poskládat jeho úlomky, abychom dokázali zaznamenat hlavní posuny a ucelené pojetí pojmu předeterminovanosti. Kapitola bude záměrně vynechávat některé části Freudova výkladu, který však, jak jsme zmínili, není naším cílem zprostředkovat. Cílem kapitoly bude také komparace pojetí tohoto pojmu ve *Výkladu snů* a pojetí, které jsme popsali v první části práce. Zásadní bude také náhled do pozdějších Freudových textů. Jestliže máme *Výklad snů* pojmut z hlediska předeterminovanosti, vycházíme z toho, že po jeho vydání se dále tento termín ve své podstatě nemění. Tuto domněnku se pokusíme prokázat na několika příkladech v novějších textech.

Abychom mohli dostatečně vysvětlit pojetí předeterminovanosti, je nutné se na chvíli zastavit u základních charakteristik snu a jeho hlavních funkcí. Omezíme se však jen na nezbytně nutné charakteristiky, jež nám umožní lepší orientaci v textu a v pozdějších příkladech, na kterých budeme prezentovat jednotlivé funkce předeterminovanosti. Pro Freuda je hlavním smyslem snu splnění vědomého či nevědomého *přání*. K tomu, aby tak mohl sen učinit, seskupuje specifickým způsobem nasbíraný *materiál*, který se dle Freuda datuje někdy do jednoho až dvou dnů před daným snem. Sen tento materiál zpracovává různými způsoby, mnohdy nelogicky či chaoticky, jindy zase velmi explicitně znázorňuje přání z předešlého dne. Tento rozdíl se liší od konkrétního hybného přání daného snu, které může v některých případech podléhat snové cenzuře, která přetváří snové *znázornění* snového materiálu do cenzurované podoby. Freud uvádí, že mezi tato přání, jež podléhají snovému zkreslení, většinou spadají nějaké trapné či nemorální myšlenky, které jsou za normálních okolností nepřístupné našemu vědomí. To, co sen vyobrazuje ve své zřejmé podobě, tedy to, jak je seskupený snový materiál ve snu, je obsah *zjevný*.⁷⁶ Tento obsah

⁷⁶ FREUD, Sigmund. 1994. *Výklad snů*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov (NTP), s. 85.

slouží spíše jako odrazový můstek pacientových asociací, ze kterého se dostáváme k samotné analýze snu, tedy k obsahu *latentnímu*,⁷⁷ jenž je pravým smyslem snu.

Podle Freuda má tedy každý sen svůj latentní obsah, který lze dešifrovat a sledovat jeho asociace až do raného dětství, odkud také čerpá latentní materiál a svou sílu. Zde se nám nabízí hned několik možných spojení s předeterminovaností. Již samotná hlavní síla snu, tedy nevědomé přání, podléhá předeterminaci. Dle Freuda totiž vědomé přání, například z předešlého dne, může sice podnítit tvorbu snu, nemůže však být jeho jediným spouštěčem. „[Z]pravidla soudím, že nepostačí ve dne nesplněné přání k vytvoření snu. Rád připouštím, že přání pocházející z vědomí může přispět k podnícení snu, ale sotva způsobí více. Sen by nevznikl, kdyby si předvědomé přání neopatřilo posílení odjinud. Totiž z nevědomí. Mám za to, že se nevědomé přání stane vyvolavatelem snu jen tehdy, když se mu podaří vzbudit nevědomé přání stejného znění a posílit se jím“.⁷⁸ Dále uvádí, že „[p]řání, které se znázorňuje snem, musí být infantilní“.⁷⁹ Z toho tedy můžeme usoudit, že již samotná podstata snu, neboli jeho pravé jádro, se rozprostírá do nejranějších zážitků subjektu, a to podle Freuda nevyhnutelně. Pokud vezmeme v úvahu, že Freudovi nejde pouze o vysvětlení snů jako takových, ale o funkci celého psychického aparátu, nebo alespoň některých jeho vlastností, nabývá tento poznatek dalekosáhlejších důsledků. Asociace vycházející z recentních vzpomínek ztrácí časové ohraničení a nevyhnutelně se pojí k infantilní fázi vývoje. Limitem asociací se tak stává subjekt jako takový, a to ve své horizontalitě i vertikalitě, a tedy se problémem stává samotný limit. K vertikalitě, tedy časovosti tohoto ohraničení se ještě vrátíme později, kde toto téma spojíme s předešlými kapitolami, ve kterých jsme hovořili o konečnosti a nekonečnosti předeterminovanosti. Můžeme zde však krátce načrtnout onu horizontalitu, která je zde limitována jakousi podobností, skrze kterou jsou na sebe dvě přání asociálně napojena a posilována. Přání by se dalo volně přirovnat k tematům, která jsme popisovali v předešlých kapitolách. Jde například o přání být slavný či přání ukojit hlad a žízeň. Takováto themata mají charakter celistvosti a tvoří určité kategorie s různými motivacemi, jež se posilují výhradně uvnitř těchto kategorií, přičemž jedna kategorie neposiluje jinou. Později uvidíme, že vertikální i horizontální limity nabývají ve *Výkladu snů* dosti nejasného charakteru, kde se na základně jednotlivin, menších než je

⁷⁷ Tamtéž, s. 85.

⁷⁸ Tamtéž, s. 336.

⁷⁹ Tamtéž, s. 336.

splněné přání, téměř vytrácí jakékoliv ohraničení a limit jako takový se bortí nejen v počtu jednotlivin, ale převážně v nemožnosti vědomého subjektu se k nim vztáhnout.

Již jsme naznačili, že sen nečerpá svou sílu jen z recentních dojmů. Jeho základ je tvořen infantilními prožitky, jež lze odhalit skrze podrobnou analýzu snového materiálu. I když sen dává přednost výběru snového materiálu z recentních dojmů, tedy převážně z oblasti jednoho až dvou dnů nazpět, může stejně jako splněné přání čerpat svou sílu a vjemy z nejranějších vzpomínek z dětství. Výběr tohoto materiálu se však řídí podle jiných zásad, než je tomu u naší bdělé paměti. Sen si zejména nepropůjčuje ty dojmy, které se nám zdají důležité a podstatné, ale takové, které mohou na první pohled působit podružně a bezvýznamně.⁸⁰ Jejich výběr není nahodilý, ale vychází z nevědomých procesů, které se řídí principem předeterminovanosti. Dříve než se pustíme do detailnějšího popisu tohoto výběru, rádi bychom zde okomentovali jeden příklad, který nám poskytne dostatečnou představu o snovém materiálu a o několika funkcích vztahujících se k předeterminovanosti. Tímto příkladem je, jak ho nazval Freud, sen o botanické monografii, který zde pro jeho krátké znění uvedeme celý: „Napsal jsem monografii o jakési rostlině. Kniha leží přede mnou, právě v ní listuji a obracím vloženou barevnou tabulku. Ke každému výtisku je přivázán jeden sušený exemplář rostliny, na způsob těch, které bývají v herbáři“.⁸¹ Sen je velmi krátký, ale o to lépe bude sloužit pro naše účely, neboť Freud ke každé jeho části dokládá potřebný materiál, jenž je propletený četnými asociacemi. Pokusíme se jeho výklad vyložit ve stručnosti celý.

Mohli bychom ho rozdělit do dvou asociačních řad, které Freud sice rozvíjí nezávisle na sobě, ale nepochybně spolu souvisí. První z nich navazuje na recentní vzpomínku z dopoledních hodin, kdy viděl ve výloze knihkupectví monografii o *brambořících*. Od tohoto dojmu se odráží a vzpomíná si, že *brambořík* je nejoblíbenější rostlinou jeho ženy. Vyčetl si, že jí dlouho nepřinesl *květiny*, což mu asociuje příhodu o jeho bývalé pacientce paní *L-ové*, která se s jeho ženou nedávno potkala. K paní *L-ové* se váže příhoda, kdy ji její muž zapomněl koupit na narozeniny *květiny*, načež se rozplakala, neboť v tom spatřovala důkaz, že pro svého manžela neznámá to co dříve.

⁸⁰ Tamtéž, s. 103.

⁸¹ Tamtéž, s. 105.

Monografie o rostlině Freudovi dále připomněla jeho podobnou práci, a to konkrétně pojednání o *koce*. Tato práce obrátila pozornost Freudova přítele *Kollera* k objevení anesteziujících účinků kokainu. K tomu vede myšlenka na *denní fantazii*, kterou měl Freud den po snu. Fantazie se týkala obavy, že dostane zelený zákal a promýšlel inkognito cestu do Berlína, kde by se nechal operovat u lékaře, který by si pochvaloval, jak snadné je provádět tyto operace po objevení těchto účinků kokainu. K této denní fantazii se váže další vzpomínka popisující zelený zákal Freudova otce, jenž se mu objevil krátce po objevení *Kollerova* vynálezu. Zelený zákal tehdy operoval Freudův přítel *dr. Königstein* a kokainovou anestezii provedl *Koller*, který poznamenal, že se u tohoto případu sešly všechny tři osoby, které měly podíl na zavedení kokainu.

Další asociace směřuje ke dni, kdy mu byly naposledy upomenuty tyto dějiny kokainu. Stalo se tak před dvěma dny, kdy se mu do ruky dostal slavnostní spis, kde žáci oslavovali jubileum svého učitele a přednosta laboratoře. V tomto spisu byla i zmínka o *Kollerovi* jako o objeviteli anestetických účinků kokainu. Tato vzpomínka náhle vede k jinému zážitku z předchozího večera, kdy doprovázel *dr. Königsteina*, s nímž hovořil o velmi vzrušující záležitosti. Přišla řeč i na paní *L-ovou*. Při této příležitosti střetli profesora *Zahradníka* (autor onoho slavnostního spisu) a jeho mladou choť, kterým Freud blahopřál k jejich *kvetoucímu* vzezření.⁸² Freud si později vzpomněl, že v tomto rozhovoru byla zmíněna jeho bývalá pacientka jménem *Flora*.⁸³ Tímto Freud uzavírá svou první asociační řadu snu, složenou převážně z recentních dojmů, které vysvětlují jen některé části snu. Všechny části ale musí mít nějaký význam, neboť ve snu není nic nahodilého. Na tyto zbylé části Freud rozvíjí samostatné asociační řady.

Její začátek se týká *sušeného exempláře rostliny* v monografii, jako kdyby šlo o herbář. Ten asociuje vzpomínku na gymnázium, kdy ředitel žákům dal úkol vyčistit ústavní herbář, ve kterém se nacházeli moli – *knihomol*. Freudovi ředitel předal listy s rostlinami křížokvětými. Od křížokvětých se dostává k rostlinám složnokvětým, mezi které patří *artyčok*, což je Freudova *nejmilejší květina*. Žena mu ji často nosí z trhu.

K větě „leží přede mnou“ monografie se váže dopis od přítele, který se zabýval Freudovou knihou o snu. Napsal mu: „Vidím, jak leží přede mnou a listuji v ní“. Freud mu

⁸² Tamtéž, s. 105-106.

⁸³ Tamtéž, s. 189.

toto vidění záviděl a *přál* si, aby tuto práci také mohl vidět již hotovou před sebou (splněné přání).

Vložená barevná tabulka se váže k jeho studentským letům, kdy se rád učil jen z monografií. Barevné tabulky ho uváděly v nadšení. Když začal zveřejňovat své statě, kreslil k nim i barevné tabulky. Jedna dopadla tak zle, že se mu za ni jeho kolega vysmíval. K tomu se ještě váže vzpomínka z mládí (krycí vzpomínka), kdy jemu a jeho sestře otec dovolil roztrhat knihu s *barevnými tabulkami*, list za listem, jako *artyčok*. Když byl pak Freud na studiích, měl zálibu ve sbírání knih (obdobnou té studovat jen z monografií), stal se *knihomolem* (asociace na herbář). V sedmnácti letech měl u knihkupce vysoký účet za knihy, což naštvalo jeho otce. Tento zážitek mu opět asociuje rozhovor s dr. Königsteinem, se kterým vedl podobný rozhovor jako tehdy s otcem, tedy o tom, že se příliš oddává svým zálibám.⁸⁴ Freud dále nepokračuje ve výkladu snu z důvodu zachování intimních informací. Vynechává převážně detaily rozhovoru s dr. Königsteinem, který je pro vyložení snu asi nejzásadnější. Nám však nejde o kompletní pochopení snu, nýbrž o jeho předeterminovanost, která je více než zjevná.

Můžeme si povšimnout, že výběr snového materiálu neprobíhá skrze princip nahodilosti. Jednotlivé snové části sice odkazují na nějaký recentní zážitek či vjem, ale zároveň je lze stopovat k několika dalším vzpomínkám vedoucím až do dětských let. Samotné recentní vjemy totiž nemají dostatečnou sílu pro tvorbu snu, a tudíž musí snový materiál obsahovat vícero asociačních vzpomínek, jež jsou ve svém součtu schopny zařadit materiál do snového znázornění. Zde se nám nabízí spojitost se symptomem, jak byl popsán v první části této práce. Nyní však v našem případě nemáme žádný určený počet asociací. Vzpomínky jsou od sebe navíc časově vzdáleny. Tato vzdálenost se však v nevědomé paměti ztrácí. Nevědomí je nečasové, tzn., že nemá k času žádnou referenci, není řazeno časovým hlediskem a není jím nikterak měněno.⁸⁵ V nevědomí tak nic nepodléhá zapomenutí. Každá vzpomínka v nevědomí je schopna vyvinout stejný afekt, jako kdyby se stala před krátkou dobou. Tato podstata nevědomého uspořádání nám tak zčásti vysvětluje výběr snového materiálu z raného dětství. V analýze snu jsou však často nalezeny spojnice mezi takovým snovým materiálem, který se může z počátku jevit vykonstruovaně a uměle. Mezi těmito

⁸⁴ Tamtéž, s. 106-107.

⁸⁵ FREUD, Sigmund. 2002. „Nevědomí“. In KOCOUREK Jiří (ed.). *Spisy z let 1913-1917*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, s 249.

vzpomínkami tedy musí být něco, co utváří jejich vzájemný vztah, co umožňuje předeterminaci snového obsahu. Jsou to právě ty prvky snu, které se zdají být jakoby vumělkované nebo vymyšlené. Jejich význam je však právě ve spojování důležitějších prvků mezi snovým materiálem a latentním obsahem. „Kdyby byly tyto prvky z rozboru vymýceny, odpadla by pro součást snového obsahu nejen předeterminace, ale i dostatečná determinace snovými myšlenkami“.⁸⁶ V našem příkladu by tyto spojovací prvky zastávala vzpomínka na profesora Zahradníka, jeho „kvetoucí“ ženu a pacientku Floru, jež spojují recentní vzpomínky na brambořík a rozhovor s dr. Königsteinem. Poté tyto vztahy upevnila asociace na kokain, která oba tyto kruhy propojila a sloučila v jeden.⁸⁷ Tyto prvky jsou nevyhnutelnou součástí procesu předeterminovanosti snu, neboť spojují jednotlivé vzpomínky vertikálně i horizontálně.

Otázka pak může směřovat na jejich významnost v tomto procesu. Pokud si tyto jednotliviny dokážeme při psychoanalytické léčbě vybavit, musí mít nějaký energetický (afektivní) potenciál, který je získávaný skrze okolní determinanty. Kdyby se Freudova bývalá pacientka nejmenovala Flora, nebyla by nikdy vybrána jako asociční materiál tohoto snu a materiál by zkrátka byl nahrazen jiným.⁸⁸ Na základě podobnosti jejího jména se zbytkem snového obsahu je určována její determinační síla a místo v samotném procesu předeterminovanosti. To znamená, že materiál, respektive jednotliviny, jsou posilovány mezi sebou vzájemně, přičemž z tohoto procesu vychází z nevědomí převážně to, co je nejsilněji zastupováno – nejsilněji determinováno. Tato determinace ale nesměruje jen z vnějšku dovnitř jednotliviny, ale i opačným směrem. Každá jednotlivina je mnohoznačná a odkazuje na několik dalších jednotlivin v asociční řadě. Profesor Zahradník se pojí nejen k rozhovoru, ale i k pacientce Floře, kvetoucí ženě, rostlině ve svojí obecnosti, bramboříku atd. Každá jednotlivina tvoří samostatný středobod asociací. Tuto mechaniku předeterminovanosti, kterou jsme již popsali v předešlé kapitole, nazývá Freud *zhuštěním*. Na příkladu jsme mohli vidět, že zjevný obsah snu je oproti latentnímu velmi stručný a chudý. Každý snový prvek se totiž rozvrstvá do četných asocičních řad, kde utváří vzájemná spojení. Podstatným dodatkem ve *Výkladu snů* k tomuto tématu je, že „[m]íra zhuštění se tedy - přesně vzato - nedá určit“.⁸⁹ Nikdy totiž nevíme, kolik asocičních řad může rozvinout

⁸⁶ FREUD, Sigmund. 1994. *Výklad snů*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov (NTP), s. 189.

⁸⁷ Tamtéž, s. 109.

⁸⁸ Tamtéž, s. 109.

⁸⁹ Tamtéž, s. 173.

byť jen jediná jednotlivina. Tato funkce byla nejlépe vidět, když Freud asocioval od sušené rostliny až do gymnaziálních let, čímž vynechal desítky roků svého života, jehož některé body se mohly potenciálně k tomuto tématu vztahovat. Tímto se otevírají dvě do určité míry propojená témata. Jedním z nich je *přeinterpretovanost*⁹⁰ a druhým již několikrát zmíněná nekonečnost předeterminovanosti.

Freud několikrát použil termín přeinterpretovanosti ve vztahu k analýze snů, kdy se po jejich vyložení objevila další, zcela nová cesta, kterou bylo možné sen interpretovat. Vystává tak otázka, zdali je možné považovat nějaký sen za kompletně vyložený.⁹¹ V analýze se vždy může objevit nová vzpomínka, která v interpretaci může nakupit celou řadu nových významů a dokonce změnit celou doposud vystavěnou konstrukci. Freud zmiňuje možnost vícero výkladů snu hned v několika pasážích: „Oba výklady si neodporují, ale kryjí se a jsou krásným příkladem pro obvyklou dvojsmyslnost snů a všech ostatních patologických útvarů”.⁹² „Sen je často mnohoznačný; může v něm být spojeno nejen, jak ukazují příklady, několik splnění přání vedle sebe; jeden smysl, jedno splnění přání může také zakrývat druhý”.⁹³ Z toho vyplývá, že nikdy nevíme, zdali je sen vyložený správně či kompletně. Na příkladu jsme mohli vidět, že asociace se nabalují i na tu nejnepatrnější jednotlivinu, která dokáže otevřít novou cestu nespočtu asociačních řad, či dokonce otevřít zcela novou interpretační cestu celého snu. To samé platí i pro psychoanalytickou praxi v oblasti neuróz s tím rozdílem, že pokud interpretujeme pacientovy asociace za bdělého stavu, máme možnost pozorovat pacientovy reakce. Ty slouží ve většině případů jako ukazatel správnosti našich interpretací. Ve snu však takovou možnost validace našich výkladů nemáme a správnost našich interpretací závisí čistě na správnosti psychoanalytické techniky. V obou případech se musíme smířit s faktem, že za těchto podmínek, kdy je materiál podrobován takovému množství psychických mechanismů⁹⁴ a je tvořen tolika

⁹⁰ Overinterpretation / Surinterprétation / Überdeutung

⁹¹ LAPLANCHE, Jean, PONTALIS, Jean-Bertand. *The Language of Psycho-Analysis*. London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, 1973. s. 193.

⁹² FREUD, Sigmund. 1994. *Výklad snů*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov (NTP), s. 92.

⁹³ Tamtéž, s. 133.

⁹⁴ Například zhuštění, cenzura, přesunutí, druhotné zpracování, znázornitelnost, symbolizace, fantazie, krycí vzpomínka apod.

jednotlivinami, nemáme nikdy možnost odhalit determinaci kompletně. Freud ke konci knihy hovoří o determinaci protichůdných přání u hysterických symptomů, kde tvrdí, že každé nevědomé přání musí být v konfliktu s přáním z předvědomí, proto je každý symptom determinován nejméně dvakrát. Dále tvrdí, že „[s]tejně tak jako v případě snů, neexistují žádná omezení dalších determinantů, které mohou být přítomny”.^{95 96} Z těchto dvou faktů vyplývají dvě věci. Za prvé zde máme limitovaný počet přání, jež determinují samotný vznik snu. Tato přání přitom pocházejí vždy z jiné instance psychického aparátu. A za druhé, a to je pro nás momentálně důležitější, není zde limitován počet dalších determinantů. Dostáváme se tak k tématu limitu a nekonečnosti předeterminovanosti, která nespočívá pouze v jejich nepočitatelnosti, ale ve vícero faktorech, které je zde potřeba zmínit.

Pokud bychom zohlednili pouze početní limit asociací a jednotlivin, popisovali bychom pouze jakýsi dvoudimenzionální model. Podstata nevědomí a samotné předeterminovanosti však spočívá spíše v trojdimenzionální sféře, a to díky představě vrstvení a na sebe kupících se jednotlivin a nevědomých pochodů. Předeterminovanost tak představuje několik nevědomých vrstev, ke kterým je nemožné se vztáhnout, neboť „procesy a principy, jimiž se nevědomí řídí, mají vlastní svébytnost a nevykazují žádnou vazbu na to, co se odehrává na úrovni vědomí”.⁹⁷ Můžeme se sice do určité míry vztáhnout k některému nevědomému obsahu, ale vztažnost k nevědomé části subjektu v celé její komplexnosti je nemožná. Nevědomí se zkrátka řídí jiným druhem logiky a nelze ho chápat pouze jako odsunutou či zapomenutou stranu vědomí.⁹⁸ Má vlastní pravidla, nezná časovost, ale na druhou stranu se neřídí nahodilostí, nýbrž svou vlastní logikou, o které můžeme jen říci, že je jiná než ta vědomá. Nekonečnost předeterminovanosti tedy nespočívá pouze v nepočitatelnosti jednotlivin a jejich asociačních spojů, ale spíše ve vlastnostech nevědomí a jeho vrstvicích a spojovacích funkcích. Cíleného výsledku předeterminovanost dosahuje „křížením komplikovaných, vzájemně se překrývajících a na sebe vrstvicích nevědomých pochodů, z nichž žádný, uvažovaný sám o sobě, by nestačil na to, aby se stal příčinou dotyčného

⁹⁵ Česká citace zní: „*Dalšímu předeterminování nejsou - podobně jako ve snu - položeny žádné meze*”. V anglické citaci se hovoří o determinantech (jednotlivinách), proto nám zde přijde vhodnější a srozumitelnější.

⁹⁶ FREUD, Sigmund. 2000, 2007, 2010. „*Freud: Complete Works*“. In Ivan Smith (ed). *The Interpretation Of Dreams*, s. 999.

⁹⁷ FULKA, Josef. 2004. *Zmeškané setkání: Denis Diderot a myšlení 20. století*. Praha: Herrmann & synové, s. 98.

⁹⁸ Tamtéž, s. 97.

projevu, ten je totiž konečným výsledkem [...] právě tohoto neprůhledného vrstvení[.]”⁹⁹ Předeterminovanost nenastává pouze v rámci jedné úrovně, tedy například mezi jednotlivými determinanty, ale dalo by se říci, že je to několikavrstvý a „neprůhledný” proces vzájemně se překrývajících determinantů a vrstev nevědomých pochodů.

V tomto ohledu již nemůžeme hovořit o stejné předeterminovanosti, o jaké jsme hovořili v první polovině této práce, neboť pojetí nevědomí bylo vystavěno právě na představě odsunuté paměti, v níž tvořily jednotliviny pouze vzpomínky na reálné události. Samotné nevědomé pochody v procesu předeterminovanosti byly přehlíženy a s nimi i její komplexnost a „hloubka”. Její limity tak nejsou pouze v nepočitatelnosti jednotlivin, ale především v samotném vrstvení. Každou vrstvu reprezentovanou nevědomým pochodem lze rozpracovat na množinu vlastních determinantů a vzájemně se překrývajících vodítek, v jejichž součtu a vrstvení nelze nikdy s jistotou říci, co je příčinou výsledku, neboť příčina není jasně určitelná. Příčinou výsledku tak nejsou jednotliviny, nýbrž jejich jasně nestanovitelný a nejednoznačný součet. Tato vrstevnatost a svébytná logika nevědomí je dobře zachytitelná na Freudově textu s názvem *Z historie jedné dětské neurózy* z roku 1918, též známé jako muž s vlky nebo vlčí muž. Příklad nebudeme uvádět v celé jeho komplexnosti, pokusíme se vyjmout pouze jeden signifikantní bod pro naše účely. Zároveň nám příklad poslouží jako ukázka toho, že předeterminovanost se od *Výkladu snů* ve své podstatě nemění.

Pacient vyprávěl svou dětskou vzpomínku, jak pronásledoval velkého **žlutě pruhovaného motýla**, jehož křídla byla zakončena špičatými výběžky ve tvaru *V*. Ve chvíli, kdy si motýl sednul na květ, se ho chlapec začal bát a utekl. Pacient poznamenal, že mu otevírání a zavírání křídel připomíná ženu roztahující nohy, které potom vypadají jako římská číslice pět.

Další asociace navazovala na služku, která ho měla velmi ráda a o níž si pacient myslel, že má stejné jméno jako jeho matka (to však byla krycí vzpomínka). Objevila se mu však vzpomínka na skladiště, kde se uchovávalo nasbírané ovoce a s ním spojený jistý typ hrušek, které měly na slupkách **žluté pruhy**. Hrušce se v jeho jazyce říká **gruša** a tak se jmenovala i

⁹⁹ Tamtéž, s. 99.

tato služka. Ukázalo se, že vzpomínka na motýla nepřímo skrývala vzpomínku na jeho služku.

Ona úzkost, kterou jako chlapec zažil u scény s motýlem, vedla ke vzpomínce, kdy se chlapec vymočil na podlahu a Gruša mu za to, jistě žertovně, pohrozila kastrací. Špinavou podlahu následně čistila v kleče. Tato klečící poloha děvčete, s vysunutými stehny a zády v horizontální poloze, chlapci připomněla polohu, kterou měla jeho matka při souloži, kterou viděl jako velmi malý chlapec mezi druhým až třetím rokem života. Počínání otce v tu dobu nemohl chápat jinak než jako močení a zachoval se stejným způsobem, když Grušu identifikoval se svou matkou. Od té doby se ještě několikrát zamiloval do dívek nízkého původu, které spatřil v podobné poloze jako svou matku při prascení. Všechny objekty lásky byly náhrada za tuto jednu, která byla sama náhradou matky. První asociace ze strachu z motýla se tak dá dodatečně vysvětlit jako vzdálená narážka na prascení (o V. hodině). Vztah mezi Grušou a strachem z kastrace potvrdil následným snem, kdy se mu zdálo, že nějaký muž vytrhává křídla jedné *Espe* (*Wespe* - vosa). Tento sen se dle Freuda explicitně vysmívá Gruše a mstí se jí za kastraci.¹⁰⁰

Příklad není uveden ani zdaleka celý, ale spokojíme se s těmito útržky, které možná budou v rámci samotné kazuistiky působit nepřesvědčivě, ale pro naše účely budou dostatečné. Opět se v příkladu setkáváme s jednotlivinami fungujícími jako uzlové body asociací, sčítajícími množinu významů. Takováto manifestace se asi nejvíce projevuje právě ve snu o vose (wespe). Již v samotném popisu snu a ve vyslovení slova espe můžeme spatřit předeterminaci v nevědomém úkonu vytěsnění. Pacient vytěsnil první písmeno slova, neboť mu na základě tvarové podobnosti připomínalo jednoduché V a s tím všechny asociace směřující až k primární scéně do nejranějšího dětství. Pokud však také ze slova wespe vynecháme W, zbyde nám espe (S.P.), což jsou iniciály Freudova pacienta. Úkon vytěsnění tak tvoří jednu nevědomou vrstvu předeterminace. Nevědomí však pracuje se slovem dále a to hned na několika dalších vrstvách. Oba výrazy pro jedno označení (espe, wespe) na sebe nabalují vlastní asociační řady, a to vícero způsoby. Můžeme si všimnout několika asociací na základě podobnosti, jako je například barva vosy s barvou hrušek, sémantického významu slov, zvukové podobnosti espe s pacientovými iniciály, symbolické znázornění W ve slově wespe s nohama služky atp. Tedy to, co je za normálních okolností ve vědomí těžko

¹⁰⁰ FREUD, Sigmund. 2016. *Psychoanalytické chorobopisy*. Bratislava: Európa, s. 439-444.

slučitelné, nevědomí pojí, a utváří tak spoje napříč několika vrstvami nevědomého materiálu. Slovo *wespe* zde zastupuje, možná až radikálním způsobem, všechny výše popsané funkce předeterminovanosti ve Freudově pozdním období. Vytváří natolik komplexní uzel asociací různých druhů, jež překračují několik vrstev nevědomého materiálu a rozpadají se do nejmenších jednotlivin, které různým způsobem odkazují na prascénu. Zároveň je zde vidět vzájemná determinace nevědomého materiálu, kdy se různé asociace ve slově *wespe* pojí a odkazují vzájemně jedna k druhé.

Tato vrstevnatost, vlastní logika nevědomí a i předeterminovanost by spíše než systému nití a vláken odpovídala rhizomatické struktuře tak, jak ji popsali ve své knize *Tisíc plošin* Deleuze a Guattari.¹⁰¹ Rhizomatická struktura je totiž multiplicita, která nemá žádný začátek ani konec. Je to změť vzájemně propojených bodů, jež nemají žádný střed ani vzájemnou hierarchii.¹⁰² Nevědomí, stejně tak jako rhizom, funguje vlastní logikou a kdykoli je nějaký asociální bod přerušen, struktura vytvoří cestu novou, kterou spojí jednotlivé determinanty mezi sebou. To jsme mohli vidět například v příkladu s botanickou monografií. Pokud by jméno pacientky nebylo Flora, byl by zkrátka vybrán jiný vhodný materiál pro posílení determinace a navázání potřebných spojů.

Zbývá nám se ještě vrátit k definicím předeterminovanosti podle Laplanche a Pontalise, jež jsme popsali v první polovině této práce. Na základě výše uvedeného musíme konstatovat, že první z nich: 1) *Symptom je výsledkem několika příčin, neboť jedna příčina není sama o sobě schopna symptom vysvětlit*,¹⁰³ je definicí pravdivou, avšak ani zdaleka dostatečnou. Tato definice, jak jsme již řekli, je specifíkem Freudova raného období, kdy determinanty byly počítatelnými jednotlivinami ve formě ucelených zážitků. Nevystihuje však samotnou podstatu a komplexnost předeterminovanosti v období pozdním. K tomuto účelu lépe slouží definice druhá: 2) *Vznik symptomu souvisí s množstvím nevědomých prvků, které mohou být uspořádány do různých významových sekvencí, z nichž každá má svou vlastní specifickou koherenci na úrovni interpretace*.¹⁰⁴ Ta v tomto bodě naší práce nabývá

¹⁰¹ S některými podobnostmi s rhizomatickou strukturou bychom spíše nesouhlasili, ale základní funkce jsou velmi podobné naší představě předeterminovanosti a nevědomí.

¹⁰² DELEUZE, Gilles, GUATTARI Félix. 2010. *Tisíc plošin*. Praha: Herrmann & synové, s. 13-19.

¹⁰³ LAPLANCHE, Jean, PONTALIS, Jean-Bertand. 1973. *The Language of Psycho-Analysis*. London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, s. 291.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 291.

dalekosáhlejších důsledků, než tomu bylo v první části, kde jsme ji dávali do vztahu s mikroskopickými vztahy mezi jednotlivinami předeterminovanosti. V tuto chvíli nabývá svého pravého významu, neboť vyjadřuje i různé interpretační roviny jednotlivých úrovní nevědomého materiálu, jenž tvoří jednotlivé sekvence. I tato druhá definice je však do určité míry reduktivní, neboť nepředstavuje vyčerpávající definici samotné předeterminovanosti, ale spíše ji staví do vztahu k symptomu. Předeterminovanost však nesouvisí pouze s vytvářením symptomu, ale má podíl i na těch nejdrobnějších nevědomých úkonech. Kdybychom si propůjčili již zmíněnou citaci ze *Zmeškaného setkání* a spojili ji s diskurzem Deleuze a Guattariho, našli bychom pro předeterminovanost výstižnější popis, jenž by mohl znít přibližně takto: *Předeterminovanost je multiplicita vzájemně se překrývajících a na sebe vrstvicích jednotlivin, z nichž žádná, uvažovaná sama o sobě, by nestačila na to, aby se stala příčinou dotyčného projevu, ten je totiž konečným výsledkem tohoto neprůhledného vrstvení.* Tato drobně upravená citace by vystihovala daleko šířeji a přesněji to, jak jsme v této druhé části pojímali předeterminovanost. Zahrnuje podobnost s rhizomatickou strukturou, vrstevnatost nevědomého materiálu a s tím i její dimenze, neschopnost samotné jednotliviny vyvolat libovolný projev (tedy nejen symptom) a v neposlední řadě její samotnou neprůhlednost, tedy nemožnost vztáhnout se k logice nevědomí.

6. Závěr

V práci jsme si kladli za cíl zprostředkovat ucelený náhled na pojem předeterminovanosti v rámci Freudovy teorie. Pokusili jsme se vymezit základní prvky předeterminovanosti, na

kterých bylo možné tento vývoj zachytit. Mezi ně patří především jednotliviny, vztah předeterminovanosti k pojetí nevědomí a její konečnost a nekonečnost. Tento vývoj jsme sledovali od roku 1893 až po rok 1900 a rozdělili jsme jej na rané a pozdní období.

První signifikantní bod, ani ne tak pro vývoj, ale spíše pro předeterminovanost obecně, jsme zaznamenali v kontextu teoretického sporu devatenáctého století v oblasti etiologie neuróz. Freud byl odpůrcem názoru, že vznik neuróz závisí výhradně na dědičné predispozici člověka, a přikláněl se, spíše než k biologizujícímu pohledu na tuto problematiku, k pohledu psychologickému, jenž vysvětloval neurotická onemocnění komplexněji. Vyvolávací faktory neurózy nebyly totiž pouze v biologicko-neurologické sféře, ale především ve sféře psychologické, kde determinanty podle Freuda tvořily nevědomé zážitky ze života subjektu. Etiologii nemoci tedy netvořila jen dědičnost, ale ve většině případů byla nemoc tvořena předeterminací těchto nevědomých prvků. Pokud ve tvorbě neurózy zastávala dědičnost nějakou roli, tak jen jako jedna z vícero determinantů, neboť sama o sobě neměla sílu nemoc vyvolat. Cíleného výsledku nedosáhla pouze jedna příčina, nýbrž několik nevědomých příčin, které se v životě pacienta sčítaly a v závěru dosáhly efektu až ve svém součtu. Došli jsme tedy k závěru, že předeterminovanost hrála v tomto sporu zásadní roli, neboť myšlenka vrstvících a sčítajících se prvků v předeterminovanosti apriori bortila představu jediné determinující síly dědičného zatížení. Nutno podotknout, že myšlenka předeterminovanosti nevznikla na základě tohoto sporu, tento termín byl Freudem využíván již o několik let dříve, na což v práci také upozorňujeme. Etiologický spor byl pro nás však zásadní v tom, že jsme skrze něj mohli předeterminovanost zasadit do historického vývoje, jenž podtrhl důležitost tohoto termínu v raných Freudových textech a psychoanalýze jako takové.

Základním prvkem předeterminovanosti pro nás byly již od začátku její jednotliviny. Tedy prvky, jež jsou determinanty cíleného efektu. Jejich vývoj jsme ve Freudově díle zaznamenali primárně v jejich pojetí, funkci, podobě a v počitatelnosti a nepočitatelnosti. V raných textech představují jednotliviny daleko obsáhlejší prvky. Za jednotlivinu je považována i již zmíněná dědičnost, a to jako spolupůsobitel při tvorbě nemoci. Hlavní determinanty však představují vytěsněné, nevědomé zážitky v celé své komplexnosti. Jako takové totiž nejsou podrobovány dalšímu členění a celá scéna události tak tvoří jednu jednotlivinu předeterminovanosti. Zároveň jsou v tomto období vyčleňovány z procesu předeterminovanosti i jiné, menší asociační prvky spojující tyto události. Tento proces se tak vztahuje pouze na ty jednotliviny, které jsou ve své podstatě traumatické a podléhají

určitěmu afektivnímu náboji. V tomto ohledu je patrné, a Freud to i sám implicitně tvrdí, že determinanty jsou, v tomto raném období, vyčerpateľné a počitatelné. V některých případech jde dokonce pouze o jednu událost, jež je schopna vyvolat nemoc. V tomto raném období se tak setkáváme s nejednoznačností ohledně pravidla předeterminovanosti v etiologii neuróz. Freud sice tvrdí, že jsou neurózy v zásadě předeterminovány, ale je také toho názoru, že tomu tak nemusí být ve všech případech.

Zásadní zlom je v tomto ohledu rok 1898, kdy Freud vydal text s názvem *K psychickému mechanismu zapomnětlivosti*, kdy předeterminovanost do určité míry zasadil mimo kontext neuróz a aplikoval ji na běžné psychické funkce subjektu. Jednotliviny se v tomto období rozpadají na ty nejmenší řečové jednotky a i v takové podobě jsou schopny nabalovat množinu významů a asociačních řad. Tedy i samotná slova a některé jejich části, které je v takovém případě nutné brát jako samostatné determinanty oddělené nezávisle na celku, mají vlastní způsobilost stát se jednotlivinou v procesu předeterminovanosti. Spatřujeme zde tedy zásadní posun od jednotlivin jako reprezentací celých událostí k jednotlivinám, jež mohou být zastupovány pouze jedním slovem či jeho částí. Zároveň se stávají jakýmsi uzlovým bodem, který shlukuje a vrství několik asociačních a významových rovin nevědomého materiálu.

V raném období jsou jednotliviny uskupovány kolem jádrového obsahu. Vždy je zde určován primární zdroj nemoci či symptomu, kolem něhož se seskupují nižší jednotliviny, jež mají za úkol posilování hlavní příčiny nemoci. Předeterminovanost je tak do určité míry hierarchizovaná, a to na základě afektivní síly jednotlivých determinantů. V tomto pojetí předeterminace je tak vždy předpokládána hlavní a vedlejší příčina. Tento rozdíl se v pozdním pojetí do určité míry vytrácí. Předeterminovanost se stává decentralizovanou, nehierarchizovanou multiplicitou, v níž není žádné jádro ani střed. Důležitost jednotlivin je stanovitelná pouze na základě vrstevnatosti a mnohoznačnosti samotných jednotlivin. Čím více asociací a vrstev jednotlivina spojuje, tím častěji a intenzivněji je zastoupena v cíleném efektu. Některé jednotliviny mají pouze úkol spojovací, ale i tak hrají zásadní roli v procesu, neboť pojí nevědomý materiál a tvoří základ všech asociačních řad. Není zde tak jasně určitelná důležitost nevědomého materiálu, jako je tomu v raném pojetí.

S jednotlivinami souvisí i již zmíněná problematika konečnosti a nekonečnosti. V raném pojetí lze nepochybně mluvit o předeterminovanosti jako o konečném procesu, a to převážně na základě vyčerpateľnosti jednotlivin a možnosti vztáhnout se k celému procesu

předeterminovanosti. Freud několikrát hovoří o vyčerpání materiálu, o poslední zpracované části atp. Tato představa se váže k uskupení a organizaci samotného nevědomí. To je v rané fázi pojímáno spíše jako odsunutá, zapomenutá část vědomí, kde jsou determinanty seřazeny na základě časového vzniku, kde si udržují mezi nevědomým materiálem stálou pozici, se kterou nelze pohnout do doby, než se zvědomí materiál časově mladší. Každou vytěsněnou a nevědomou část lze tak při analýze objevit, tím se k ní i vědomě vztáhnout a vyčerpat celý proces předeterminace. Oproti tomu je v pozdní fázi nevědomí pojímáno jako samostatný systém s vlastní logikou a funkcemi, jenž není za žádných okolností slučitelný s vědomou částí subjektu. Právě tato neslučitelnost dvou systémů a stejně tak i neodhalitelnost nevědomých procesů může být považována za nekonečnost předeterminovanosti, o které jsme hovořili v pozdním pojetí. Rovněž nelze nikdy odhalit komplexnost a vrstevnatost jednotlivých procesů nebo počet a vzájemnou determinaci jejich jednotlivin.

Rané Freudovo pojetí předeterminovanosti bychom tak mohli přirovnat spíše k pavučině, kde se z centra nebo jádra rozvíjí několik asociačních řad, jejíž jednotliviny se vzájemně posilují a směřují k jádrovému obsahu determinačního procesu. Naopak pozdní pojetí je charakterizováno spíše decentralizací jednotlivin, jejich vrstvením a nemožností se vztáhnout k celému procesu a logice nevědomí. Tento systém jsme proto přirovnali k rhizomatické struktuře.

Pojem předeterminovanosti však přesahuje i samotnou psychoanalýzu. Později se totiž stal důležitou inspirací i pro mnoho jiných autorů, zejména ve filozofii. Můžeme zde zmínit například Luise Althussera či Georgese Didi-Hubermana, kteří pojem předeterminovanosti přenesli na jiná teoretická pole. Pokusili jsme se zde tak nastínit samotnou genezi tohoto pojmu, jenž má původ právě ve Freudově myšlení.

Literatura

BREUER, Josef, FREUD, Sigmund. 2012. *Štúdie o hystérii*. Bratislava: Európa.

DELEUZE, Gilles, GUATTARI Félix. 2010. *Tisíc plošin*. Praha: Herrmann & synové.

ELLENBERGER, Henri. 1994. *The Discovery of the Uncoucious: The History and Evolution od Dynamic Psychiatry*. London: Fontana press.

MILL, John Stuart. 1882. *The system of logic, ratiocinative and inductive, being a conected view of the principles of evidence, and the methods of scientific investigation..* New York: Harper & Brothers, Publishers.

MILL, Harriet Taylor. 1970. „*The Enfrachisement of Women*“. In ROSSI S. Alice (ed.): *Essays on Sex Equality*. Chicago Press, 89-121.

FREUD, Sigmund. 1953. *On Aphasia: A Critical Study*. New York: International Universities Press.

FREUD, Sigmund. 2000. „*Další poznámky o obranných neuropsychózách*“. In KOCOUREK Jiří (ed.). *Spisy z let 1892-1899*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.

FREUD, Sigmund. 2000, 2007, 2010. *Freud: Complete Works*. In Ivan Smith (ed). *The Interpretation Of Dreams*.

FREUD, Sigmund. 2000. „*K psychickému mechanismu zapomětlivosti*“. In KOCOUREK Jiří (ed.). *Spisy z let 1892-1899*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.

FREUD, Sigmund. 2000. „*Ke kritice „úzkostné neurózy*“. In KOCOUREK Jiří (ed.). *Spisy z let 1892-1899*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.

FREUD, Sigmund. 2000. „*K psychoterapii hysterie*“. In KOCOUREK Jiří (ed.). Spisy z let 1892-1899. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.

FREUD, Sigmund. 2010. *Mojžiš a monoteizmus*. Bratislava: Európa.

FREUD, Sigmund. 2000. „*O psychickém mechanismu hysterických jevů*“. In KOCOUREK Jiří (ed.). Spisy z let 1892-1899. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.

FREUD, Sigmund. 2000. „*O krycích vzpomínkách*“. In KOCOUREK Jiří (ed.). Spisy z let 1892-1899. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.

FREUD, Sigmund. 2002. „*Nevědomí*“. In KOCOUREK Jiří (ed.). Spisy z let 1913-1917. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.

FREUD, Sigmund. 2016. *Psychoanalytické chorobopisy*. Bratislava: Európa.

FREUD, Sigmund. 1994. *Výklad snů*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov.

FULKA, Josef. *Psychoanalýza a francouzské myšlení*. Praha: Herrmann & synové. 2008.

FULKA, Josef. 2004. *Zmeškané setkání: Denis Diderot a myšlení 20. století*. Praha: Herrmann & synové.

GOOD, Michael. 2006. „Krycí vzpomínky, krycí trauma a krycí rekonstrukce“. *Rev. psychoanal. psychoter.*, (8)(2):49-58.

HUSTVEDT, Asti. 2015. *Lékařské múzy: Hysterie v Paříži 19. století*. Praha: Portál.

KITCHER, Patricia. 1992. *Freud's Dream: A Complete interdisciplinary science of mind*. Massachusetts: MIT Press.

LAPLANCHE, Jean, PONTALIS, Jean-Bertand. 1973. *The Language of Psycho-Analysis*. London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.

WUNDT, Wilhelm. 1887. *Grundzüge der physiologischen*. Leipzig: Verlag von Wilhelm Engelmann.

Online zdroje:

Classics in the History of Psychology. *Psychopathology of Everyday Life* [online]. Toronto:
Classics in the History of Psychology [cit. 20.3. 2023]. Dostupné z:
<https://shorturl.at/IFMN2>.